

Η Κοινότητα ενάντια στο Κράτος (Μέρος Πρώτο)

Το παρακάτω κείμενο αποτελεί την πρώτη από τις δύο εισηγήσεις που πραγματοποιήθηκαν στην Βιβλιοπαρουσίαση του τόμου “Η Κοινότητα ενάντια στο Κράτος” (Εκδόσεις Πανοπτικών, 2019), στα πλαίσια της πρώτης μέρας του Urban Fest, στον Ελεύθερο Κοινωνικό Χώρο Αλιμούρα, στα Ιωάννινα, στις 4/10/19.

του Βασίλη Γεωργάκη

Λίγους μήνες πριν, τον Ιανουάριο του 2019, βρήκε τον δρόμο του προς τα βιβλιοπωλεία ο τόμος «Η Κοινότητα ενάντια στο Κράτος», από τις εκδόσεις Πανοπτικών. Ο παραπάνω τόμος, βασιζόμενος σε κείμενα του Γκουστάβ Λαντάουερ, σε μετάφραση του Γιώργου Περτσά και του Πωλ Μανιάτη, με την παράθεση τριών επιμέτρων από τους Michael Lowy, Γιώργο Περτσά και Στέφανο Ρέγκα, ήρθε να εμπλουτίσει την βιβλιογραφία γύρω από την κλασσική αναρχική θεωρία του 19^{ου} αιώνα, η οποία και παραμένει εξαιρετικά επίκαιρη.

Ωστόσο, πριν συζητήσει κάποιος το έργο οποιουδήποτε διανοητή, είναι αναγκαίο να προσπαθήσει να τον εντάξει στο κοινωνικό και ιστορικό συγκείμενο της εποχής του, πόσο μάλλον στην περίπτωση ενός διανοητή όπως ο Λαντάουερ, ο οποίος έχει εν πολλοίς αγνοηθεί από το εγχώριο αναρχικό/αντιεξουσιαστικό κίνημα.

Ο Γκουστάβ Λαντάουερ γεννήθηκε το 1870 στην Καρλσρούη, στο τότε Δουκάτο της Βάτης (Baden), παραμονές των γεγονότων που οδήγησαν στην γερμανική ενοποίηση. Γόνος Γερμανο-Εβραίων μεσοαστών, σπούδασε ιστορία και φιλοσοφία στην Χαϊδελβέργη, το Βερολίνο και το Στρασβούργο, δείχνοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το θέατρο και την λογοτεχνία. Στρατευμένος ήδη από τα φοιτητικά του χρόνια στην υπόθεση της κοινωνικής χειραφέτησης, στράφηκε προς τον αναρχισμό, απορρίπτοντας τον ορθόδοξο μαρξισμό της Β΄ Διεθνούς και του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού

Κόμματος (SPD), ακολουθώντας μία πολιτική επιλογή η οποία εκείνη την εποχή δεν ήταν καθόλου δεδομένη ή δημοφιλής.

Εδώ είναι αναγκαία μία παρέκβαση. Δεν υπάρχει τρόπος να καταλάβουμε σήμερα την ισχύ της επιρροής που το SPD ασκούσε στο διεθνές εργατικό κίνημα. Πρότυπο για όλα τα εργατικά κόμματα μέχρι και το 1914, το SPD με το ένα εκατομμύριο μέλη και τους τετραπλάσιους ψηφοφόρους, τις 90 εφημερίδες, τα σχολεία, τις λέσχες, τις οργανώσεις νεολαίας και γυναικών και τα εκατοντάδες επαγγελματικά στελέχη του, ήταν σε θέση να δημιουργήσει μία πραγματική αντι-εξουσία απέναντι σε αυτή του γερμανικού κράτους, να παρέχει το όραμα μίας κοινωνίας φτιαγμένης από την εργατική τάξη για την εργατική τάξη. Σαν να μην έφταναν τα παραπάνω, στις τάξεις του κόμματος βρίσκονταν στελέχη που θήτευσαν δίπλα στον ίδιο τον Φρήντριχ Ένγκελς, αποκομίζοντας από αυτή τους την ιδιότητα μία τεράστια επιρροή στα πράγματα της Β' Διεθνούς, με γνωστότερο από αυτούς τον Καρλ Κάουτσκι, τον λεγόμενο «Πάπα του Μαρξισμού».

Όσο εντυπωσιακά και αν φαίνονται τα παραπάνω, η πραγματικότητα ήταν αρκετά διαφορετική. Το συντηρητικό πολιτειακό καθεστώς της Πρωσίας, η οποία και ηγεμόνευε την ενωμένη Γερμανική Αυτοκρατορία, άφηνε ελάχιστα περιθώρια παρέμβασης του κοινοβουλίου στην χάραξη της πολιτικής, αχρηστεύοντας τις υψηλές εκλογικές επιδόσεις του SPD. Από την άλλη μεριά, η αρτηριοσκληρωτική εκδοχή του μαρξισμού που πρότεινε και πιστά ακολουθούσε το Κόμμα, καθήλωνε τις οποιεσδήποτε ζυμώσεις, εναποθέτοντας την οποιαδήποτε επαναστατική ενέργεια σε ένα απροσδιόριστο μέλλον, αφότου η γερμανική αστική τάξη θα ολοκλήρωνε τον ιστορικό της ρόλο, εκδημοκρατίζοντας το κράτος και την πολιτική ζωή, ανοίγοντας τον δρόμο για το προλεταριάτο και τον Σοσιαλισμό. Κατά αυτό τον τρόπο, το SPD μετατράπηκε σε έναν γιγαντιαίο γραφειοκρατικό μηχανισμό, γεμάτο επαγγελματικά στελέχη που πριν από οποιαδήποτε πολιτική κίνηση ήταν απασχολημένα με την ίδια την επιτέλεση των καθηκόντων τους εντός του Κόμματος. Το αποτέλεσμα ήταν η μετατροπή της Επανάστασης σε ένα «σύνθημα για τις Πρωτομαγίες» και του

Κόμματος από φορέα της κοινωνικής επανάστασης σε μία από τις σταθερές διατήρησης της κοινωνικής ειρήνης εντός της Γερμανικής Αυτοκρατορίας.

Σε αυτό το ασφυκτικό πολιτικό πλαίσιο ο Λαντάουερ, αφού εγκαταστάθηκε στο Βερολίνο στις αρχές της δεκαετίας του 1890 προτίμησε να ενταχθεί στην Jungen, μία ομαδοποίηση αποτελούμενη από διαγεγραμμένα νεαρά στελέχη του SPD, ενώ παράλληλα άρχισε να αρθρογραφεί στο όργανο της ομάδας, την εφημερίδα «Ο Σοσιαλιστής», εφημερίδα από όπου και προέρχονται τα περισσότερα κείμενα του παρόντος τόμου. Καθ' όλη την δεκαετία του 1890 ο Λαντάουερ εμφορείται από τις ιδέες του μαχητικού αναρχισμού που πρεσβεύουν οι Κροπότκιν και Μπακούνιν, ενώ επηρεάζεται σαφώς από το έργο του Μαξ Στίρνερ. Η αρθρογραφία του στον «Σοσιαλιστή» αλλά και σε άλλες εφημερίδες της αριστερής πτέρυγας του SPD τον κάνουν γνωστό στις γερμανικές αρχές, με αποτέλεσμα να περάσει και κάποιους μήνες στην φυλακή με διάφορες προφάσεις.

Στα πλαίσια της μάχιμης αυτής πολιτικής δραστηριότητας, θα προσπαθήσει δύο φορές να συμμετάσχει σε συνέδρια της Β' Διεθνούς, εκπροσωπώντας τους Γερμανούς αναρχικούς. Το 1893 εμποδίστηκε από το SPD να συμμετάσχει, παρά τις διαμαρτυρίες Βρετανών και Ιταλών σοσιαλιστών. Στο επόμενο συνέδριο το 1896, το οποίο και διεξήχθη επί βρετανικού εδάφους, κατάφερε να συμμετάσχει μαζί με τους Κροπότκιν και Μαλατέστα. Σε μία σκληρή εισήγηση κατηγόρησε το SPD για γραφειοκρατισμό, ενώ παράλληλα άσκησε δριμύτατη κριτική στους σοσιαλιστές εκείνους που θεωρούσαν πως η κατάληψη της εξουσίας και του κράτους θα αρκούσε για την έλευση του σοσιαλισμού. Με την ομιλία του αυτή κατάφερε να προκαλέσει την οργή των συνέδρων, οι οποίοι έδιωξαν κλωτηδόν τους αναρχικούς – ήταν οι τελευταία φορά που αναρχικοί και σοσιαλιστές θα συνυπήρχαν σε Διεθνή.

Στουτγκάρδη, 1907. Έβδομο Συνέδριο της Β' Διεθνούς.

Τα επεισόδια αυτά, μαζί με την ίδια την πολιτική πρακτική του SPD κατέστησαν τον Λαντάουερ εξαιρετικά καχύποπτο απέναντι στα Σοσιαλιστικά κόμματα και ανοιχτά εχθρικό προς την μαρξιστική ορθοδοξία, τον δογματισμό της οποίας θα κατήγγειλε σε κάθε ευκαιρία.

Κατά την διάρκεια της παραμονής του στο Βερολίνο, ο Λαντάουερ έγινε γνωστός στους θεατρικούς και λογοτεχνικούς κύκλους της εποχής. Η ενασχόληση του με το αναρχικό κίνημα δεν μετριάστηκε, ωστόσο σταδιακά άρχισαν να δημιουργούνται τριβές ανάμεσα σε αυτόν και τους συντρόφους του. Ο λόγιος μεσοαστός Λαντάουερ δεν κατάφερε στην πραγματικότητα ποτέ να ταιριάξει ακριβώς με το αναρχικό κίνημα μίας προλεταριακής πόλης όπως ήταν το Βερολίνο, ενώ από την άλλη η αρθρογραφία του στον «Σοσιαλιστή», που αντικατόπτριζε τα λόγια του ενδιαφέροντα, δεν ανταποκρίνονταν πια στις ανάγκες μίας εφημερίδας που θεωρητικά αποτελούσε όργανο πλατιάς απεύθυνσης ενός μαχητικού πολιτικού κινήματος. Έτσι, όταν το 1899 οι αρχές έκλεισαν την εφημερίδα, ο Λαντάουερ αφοσιώθηκε στις πνευματικές και καλλιτεχνικές του αναζητήσεις.

Το γύρισμα του αιώνα τον βρίσκει για μία περίοδο εγκατεστημένο στο Λονδίνο, όπου και γνώρισε από κοντά τον ίνδαλμά του, τον

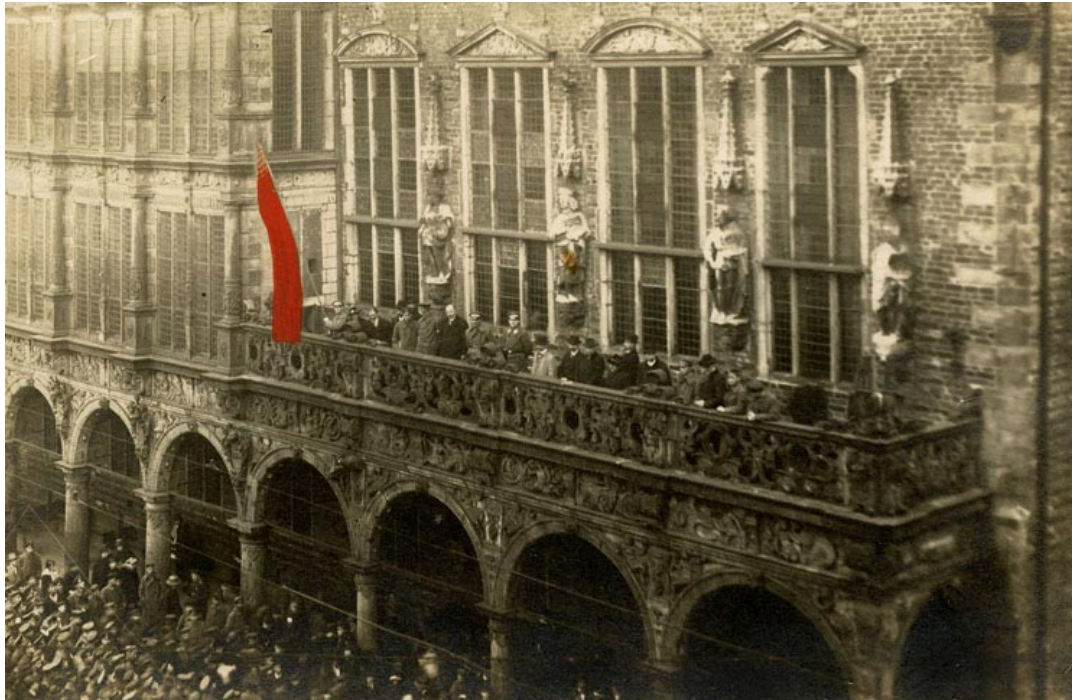
Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας “Ο

Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας “Ο

Σοσιαλιστής”

Τα νέα ενδιαφέροντα του Λαντάουερ αντικατοπτρίζονται πέραν του συγγραφικού του έργου και στην αρθρογραφία του στον «Σοσιαλιστή», την εφημερίδα που αναβίωσε το 1905, με τον ίδιο στην σύνταξη αυτή την φορά. Πολιτικά δραστηριοποιείται πολυποίκιλα μέσω της φεντεραλιστικής συλλογικότητας «Σοσιαλιστική Ένωση», μία συλλογικότητα αναρχικών και σοσιαλιστών η οποία ιδρύθηκε το 1908, σε μία προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα αντίβαρο στην πρωτοκαθεδρία του SPD. Έχοντας κερδίσει αρκετή φήμη χάρις στο συγγραφικό του έργο, θεωρείται ο κατ’ εξοχήν ιδανικός για την καθοδήγηση των συντρόφων του, οι οποίοι τον καλούν σε ομιλίες και εκδηλώσεις σε όλη την Γερμανία.

Με αυτή την ιδιότητα θα κληθεί το 1918 να συμμετάσχει στο πλέον παράδοξο επεισόδιο της Γερμανικής Επανάστασης – την Σοβιετική Δημοκρατία της Βαυαρίας. Το επεισόδιο αυτό, αποτελεί το τελευταίο της πρώτης φάσης της Γερμανικής Επανάστασης, της μεγαλύτερης ίσως ευκαιρίας που χάθηκε για το εργατικό κίνημα κατά την περίοδο εκείνη. Η Γερμανική Επανάσταση, η οποία ξεκίνησε λίγες μέρες πριν την κατάρρευση του γερμανικού στρατού στο Δυτικό Μέτωπο, σύντομα εξαπλώθηκε σε όλη την Γερμανία με εργάτες και φαντάρους να εξαπλώνουν εργατικά συμβούλια στο Βερολίνο, την Βρέμη και το Ρουρ. Η αιματηρή κατάληξη της Επανάστασης στο Βερολίνο, με την δολοφονία των Λούξεμπουργκ και Λίμπκνεχτ τον Γενάρη του 1919, αποτέλεσε προελούδιο για ότι θα συνέβαινε σε ολόκληρη την χώρα. Η κυβέρνηση των Σοσιαλδημοκρατών, αποφασισμένη να χαλιναγωγήσει την επαναστατική διαδικασία και δικαιολογώντας τις πράξεις της αντλώντας από το μαρξιστικό οπλοστάσιο (θεωρία σταδίων κλπ) δεν δίστασε να συνεργαστεί με τον Στρατό και τα ακροδεξιά Freikorps, τα *Ελεύθερα Σώματα* της ακροδεξιάς, που ήταν υπεύθυνα για την διάπραξη σωρείας βιαιοτήτων σε ολόκληρο τον γερμανόφωνο χώρο και πρώτο σχολείο για μελλοντικά στελέχη του ναζιστικού κόμματος.

Επαναστατική Κυβέρνηση στην Βρέμη (15/10/1918)

Ο Λαντάουερ, όντας ένας από τους ελάχιστους που εναντιώθηκε ρητά και από την αρχή στον πόλεμο, βρέθηκε στο στόχαστρο του γερμανικού κράτους ενώ παράλληλα απογοητευμένος από τον πατριωτικό παροξυσμό που σάρωσε την χώρα, απομονώθηκε. Καθώς όμως το σφαγείο των χαρακωμάτων προκαλούσε τριγμούς εντός της Γερμανίας ο ίδιος άρχισε να αναθαρρεί, με τα γεγονότα της Ρωσίας να του δίδουν ακόμη περισσότερο κουράγιο. Έτσι όταν ο παλιός του φίλος Κουρτ Άισνερ τον κάλεσε στο Μόναχο τον Νοέμβρη του 1918 για να «συνεργαστεί μέσω ρητορικής δραστηριότητας στην αναδιαμόρφωση των ψυχών» ο Λαντάουερ δεν δίστασε να ανταποκριθεί. Στην Βαυαρία, όπου ο Άισνερ, βασιζόμενος στο αναιμικό Ανεξάρτητο Σοσιαλιστικό Κόμμα (USP) είχε αναλάβει την πρωθυπουργία της τοπικής κυβέρνησης, ο Λαντάουερ εργάστηκε άοκνα με τα αναρίθμητα εργατικά και στρατιωτικά συμβούλια που ξεφύτρωναν, προσπαθώντας να τα στρέψει προς επαναστατική κατεύθυνση. Η κατάσταση στην Βαυαρία εκτραχύνθηκε τον Φεβρουάριο του 1919 όταν ένας ακροδεξιός Κόμης δολοφόνησε τον Άισνερ. Ακολούθησαν εβδομάδες χάους μέχρι τον Απρίλη του 1919 όταν και ανακηρύχθηκε η Σοβιετική Δημοκρατία της Βαυαρίας. Αυτή ήταν και η τελευταία πράξη του δράματος. Σε αυτή την φάση ο Λαντάουερ αναλαμβάνει καθήκοντα

Κομισάριου για την «Διαφώτιση και την Δημόσια Καθοδήγηση». Δεν έμελλε ωστόσο να παραμείνει για καιρό σε αυτή την θέση. Λίγες ημέρες μετά την κυβέρνηση αναλαμβάνουν οι Κομμουνιστές οι οποίοι παύουν τον Λαντάουερ. Τίποτε από αυτά ωστόσο δεν είχε ιδιαίτερη σημασία. Την Πρωτομαγιά του 1919 τα Freikorps με τις ευλογίες των Σοσιαλδημοκρατών κάμπτουν την αντίσταση των υπερασπιστών της Δημοκρατίας και εισβάλλουν στο Μόναχο, προκαλώντας λουτρό αίματος. Ο Λαντάουερ συλλαμβάνεται και την επόμενη ημέρα δολοφονείται άγρια από τους τραμπούκους της ακροδεξιάς.

Freikorps: Το μακρύ χέρι του Γερμανικού Κράτους κατά την περίοδο 1918-1923

Ο Λαντάουερ έζησε και πέθανε υπερασπιζόμενος τον σκοπό της κοινωνικής χειραφέτησης. Αποφασισμένος να εργαστεί για αυτή ακόμη και συνεργαζόμενος με ανθρώπους στους οποίους δεν είχε καμία εμπιστοσύνη, όπως τους Σπαρτακιστές και το Γερμανικό Κομμουνιστικό Κόμμα, δεν δίστασε να ριχτεί στον αγώνα για την επιβίωση της Επανάστασης σε ένα εξαιρετικά συντηρητικό κρατίδιο όπως και ήταν η καθολική Βαυαρία. Υπερβαίνοντας τους όποιους δισταγμούς μπορεί να είχε για το εγχείρημα ή για τους ανθρώπους με τους οποίους κλήθηκε να συνεργαστεί, κατέδειξε πως θεωρία και πράξη είναι αναπόσπαστα κομμάτια της πολιτικής δράσης, έγνοια η οποία διατρέχει γενικά το συγγραφικό του έργο

αλλά και ειδικά τα κείμενα που ο ανά χείρας τόμος περιλαμβάνει.

Η ειλικρινέστατη Νίκη Κεραμέως

Βασίλης Γεωργάκης

*Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.
(Σύνταγμα της Ελλάδας, Άρθρο 16, Παράγραφος 2)*

*Για μας η Ιστορία δεν πρέπει να 'χει κοινωνιολογικό χαρακτήρα, πρέπει να έχει έναν χαρακτήρα διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης.
(Νίκη Κεραμέως, Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων, 5/9/19)*

Η πρόσφατη συνέντευξη της Υπουργού Παιδείας προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, προερχόμενες κυρίως από τον προοδευτικό πολιτικό χώρο, την Ακαδημία και τους επαγγελματίες ιστορικούς. Φυσικά αυτό δεν είναι κάτι το παράξενο. Η Κεραμέως, μεταφέρει και στον χώρο της παιδείας το μίγμα κοινωνικού υπερ-συντηρητισμού και οικονομικού νεοφιλελευθερισμού της ζούγκλας που εκφράζει η κυβέρνηση Μητσοτάκη. Η κανονικότητα που εκπροσωπεί η νέα κυβέρνηση, με τις γονυκλισίες εμπρός στους μητροπολίτες και τις βραβεύσεις ημι-απατεώνων "αρίστων", ίσως θυμίζει περισσότερο την κανονικότητα του 1949 παρά του 2019. Ωστόσο αν αφήσουμε παράμερα τις δηλώσεις που γίνονται προς τέρψη ενός όλο και πιο συντηρητικού κοινού, ίσως δούμε πως και σε αυτή την περίπτωση, η κ. Κεραμέως απλώς εκφράζει τη συνέχεια του Κράτους.

Ποια είναι η χρησιμότητα της ιστορίας; Το δύσκολο αυτό ερώτημα διατύπωνε ο Marc Bloch στο τελευταίο και ατελείωτο έργο του, λίγο πριν τον πρόωρο χαμό του.[1]

Τόνοι μελανιού έχουν χυθεί στην προσπάθεια να απαντηθεί αυτό το φαινομενικά απλό ερώτημα, ωστόσο στην περίπτωση της σχολικής ιστορίας η απάντηση είναι μάλλον λιγότερο περίπλοκη. Μάλιστα ίσως το ίδιο το Σύνταγμα τη δίνει. Η ιστορία, η διδασκόμενη στα ελεγχόμενα από το Κράτος εκπαιδευτικά ιδρύματα και δη σε αυτά της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, είναι ένα ακόμη εργαλείο που στοχεύει στη διάδοση της πολιτικής θρησκείας του πατριωτισμού καθώς και στην πίστη στο Έθνος. Όπως επισημαίνει ο Eric Hobsbawm το εθνικό Κράτος, ένας πρωτόφαντος πολιτικός σχηματισμός, δεν απαιτούσε πια την παθητικότητα των υπηκόων του ή μάλλον όχι μόνο αυτή.[2] Η νομιμοποίηση του Έθνους-Κράτους από τους υπηκόους του δεν περιορίζεται στη συγκαταβατική αποδοχή της ύπαρξής του, απαιτεί την ενεργή ανάμειξη αυτών στις υποθέσεις του, με αποκορύφωμα ίσως τη στρατιωτική θητεία και τη συμμετοχή σε πολεμικές περιπέτειες. Μόνο με αυτή την εμπλοκή των υπηκόων του, το Κράτος παύει να αποτελεί έναν απρόσωπο μηχανισμό που ίπταται πάνω από την κοινωνία και μετατρέπεται και σε σχέση στην οποία συμμετέχουν ενεργά οι πολίτες κατά τον διάσημο ορισμό του Landauer.[3]

Η διδασκαλία της ιστορίας, η επινόηση παραδόσεων, οι κρατικές τελετουργίες, όλα αυτά αποτελούν εργαλεία που το Κράτος αξιοποιεί για τη σφυρηλάτηση του λεγόμενου «εθνικού φρονήματος», της κοινωνικής αυτής κόλλας που συγκρατεί ενωμένες και στοιχισμένες πίσω από μία ορισμένη άρχουσα τάξη, όλες αυτές τις ανομοιογενείς κοινωνικά, αλλά ίσως και θρησκευτικά και εθνικά, ομάδες.

Στην περίπτωση της Ελλάδας η εργαλειακή αυτή χρήση της σχολικής ιστορίας δεν είναι κάτι κρυφό· ακόμη και οι νεότεροι από εμάς έχουμε ζήσει μία τουλάχιστον διαμάχη για κάποιο σχολικό εγχειρίδιο, με τελευταίο παράδειγμα το 2007 και το

βιβλίο της ΣΤ΄ Δημοτικού[4], ενώ πρόσφατες ήταν και οι αντιδράσεις του κ. Άδωνη Γεωργιάδη σχετικά με την εισαγωγή της Κοινωνιολογίας ως εξεταζόμενο πανελλαδικά μάθημα. Ήταν τότε που κ. Γεωργιάδης έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου κομμουνιστοποίησης της ελληνικής νεολαίας, μεταφέροντας μας στις ένδοξες μέρες τις μετεμφυλιακής εθνικοφροσύνης.

Η σχολική ιστορία στην Ελλάδα πάντοτε υπηρετούσε τον στόχο της διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης, ακολουθώντας πιστά το εκάστοτε εθνικό αφήγημα, είτε αυτό αφορούσε την εικόνα των Ελλήνων για τους ίδιους τους εαυτούς τους (τριμερές σχήμα Παπαρρηγόπουλου) είτε για τους «εχθρούς» τους. Στη δεύτερη περίπτωση μάλιστα, είναι τέτοιες αλλαγές λόγω των συγκυριών, συνήθως στη χάραξη εξωτερικής πολιτικής, όπου μπορούμε κυριολεκτικά να μαντέψουμε το περιεχόμενο των εγχειριδίων διαβάζοντας τα επίκαιρα: Βούλγαροι, Σέρβοι/Γιουγκοσλάβοι, Τούρκοι – όλοι έχουν παίξει με τη σειρά τους τον ρόλο του προαιώνιου εχθρού του έθνους, με τις απαραίτητες αντανakλάσεις σε εσωτερικούς εχθρούς φυσικά (βλ. Εαμοβούλγαροι).

Οι αντιδράσεις προς τις δηλώσεις της υπουργού και η σχετική αρθρογραφία που εμφανίστηκε στον δημόσιο λόγο δείχνουν πως για σημαντική μερίδα εκπαιδευτικών και ακαδημαϊκών η ιστορία μπορεί να έχει διαφορετικό ρόλο στις σχολικές αίθουσες, γεγονός φυσικά ελπιδοφόρο.

Υπάρχουν όμως τα περιθώρια; Η εγχώρια Δεξιά παρά τη γελοιότητα που χαρακτηρίζει τη στάση της απέναντι στις κοινωνικές επιστήμες, ορθά διαβλέπει πως η διαμόρφωση μίας ιστορικής και κοινωνικής συνείδησης θα διαβρώσει τις σταθερές πάνω στις οποίες στέκεται το Έθνος-Κράτος. Εδώ δεν μιλάμε φυσικά για εθνο-μηδενισμό και λοιπά φληναφήματα της πατριωτικής Αριστεράς και των Καραμπελιάδων, αλλά για τη σταθερά του αδιαίρετου και ιστορικά συνεχώς παρόντος έθνους που τεντώνει και συμπίπτει με την επικράτεια ενός απρόσωπου γραφειοκρατικού μηχανισμού, του Κράτους. Η μεθοδική μελέτη της ιστορίας των ανθρωπίνων κοινωνιών δεν μπορεί παρά να καταστρέψει τη μυθολογία που επιμελώς έχει υφανθεί γύρω από τις έννοιες του Έθνους και του

Κράτους, να υποδείξει τη γελοιότητα των στημένων τελετουργικών και να καταρρίψει την εικόνα της αδιαφοροποίητης, ταξικά και κοινωνικά, εθνικής κοινότητας.

Η χρήση όμως αυτών των εργαλείων δεν είναι προνομία του αστικού κράτους. Η ήττα των επαναστάσεων στην Κεντρική Ευρώπη και η δημιουργία ενός μοναχικού σοσιαλιστικού Κράτους στα ερείπια της τσαρικής Ρωσίας αποτέλεσε την ιστορική συγκυρία για την εμφάνιση μίας νέου τύπου εθνικής συνείδησης, η οποία προσπάθησε ανεπιτυχώς να εγκολπωθεί πολιτικά χαρακτηριστικά. Οι θεαματικές παρελάσεις της Πρωτομαγιάς, η αναζήτηση νέων ηρώων – αυτή τη φορά κοινωνικών αγωνιστών – αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μυθολογίας που αναπτύχθηκε γύρω από τα Κράτη του Υπαρκτού Σοσιαλισμού.

Ακόμη κι εκεί ωστόσο, σε κρίσιμες συγκυρίες, οι ηγεσίες αναγκάστηκαν να καταφύγουν σε ξεχασμένα σύμβολα της προεπαναστατικής περιόδου, με γνωστό το παράδειγμα της επίκληση του Στάλιν στους τσαρικούς αξιωματικούς των Ναπολεόντειων Πολέμων, όταν το καλοκαίρι του 1941 τα ναζιστικά στρατεύματα βρισκόντουσαν στα πρόθυρα της Μόσχας. Οι αντιφάσεις αυτές δεν άργησαν να κλιμακωθούν σε κάποιες από αυτές τις χώρες, οδηγώντας σε σειρά συρράξεων μεταξύ Κρατών θεωρητικά απαλλαγμένων από εθνικιστικά κατάλοιπα, όπως η Κίνα, το Βιετνάμ και η Καμπότζη. Μάλιστα σε αυτές τις περιπτώσεις δύσκολα θα μπορούσε να επιχειρηθεί μία δικαιολόγηση αυτών των συγκρούσεων, με τον τρόπο τουλάχιστον που αιτιολόγησε η ΕΣΣΔ τις εισβολές σε Ουγγαρία και Τσεχοσλοβακία.[5]

Κοινώς, είναι η διατήρηση των κρατικών θεσμών και του μοντέλου του Έθνους-Κράτους αυτή που εμποδίζει την ανάπτυξη ιστορικής ή κοινωνικής συνείδησης και όχι τα προγράμματα σπουδών, τα εγχειρίδια ή ένας αδιάλλακτος υπουργός.

Ήδη από το 1882 ο Ernest Renan τόνιζε πως «Η λησμοσύνη, θα λέγα μάλιστα το ιστορικό σφάλμα, αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα για την ίδρυση ενός έθνους, γι' αυτό και η πρόοδος των ιστορικών μελετών συνιστά συχνά έναν κίνδυνο για την

εθνότητα».[6] Η διατήρηση του μοντέλου κοινωνικής οργάνωσης του Έθνους-Κράτους θα παρατείνει την αξιοποίηση της Ιστορίας κατά τον τρόπο που προτείνει η Νίκη Κεραμέως. Αν η Ιστορία σαν απόπειρα καλύτερης κατανόησης είναι μία διαδικασία σε κίνηση, όπως σημείωνε ο Bloch,[7] θα πρέπει επιτέλους να συμφωνήσουμε πως αντίστοιχα οι ανθρώπινες κοινωνίες μπορούν κάποτε να θέσουν σε κίνηση τις διαδικασίες εκείνες που θα μας πάνε λίγο παρακάτω από την υπάρχουσα δομή κοινωνικής οργάνωσης. Μέχρι να γίνει αυτό ωστόσο, σχολείο και ιστορία θα βαδίζουν σε δρόμους παράλληλους.

Κλείνοντας το άρθρο και προς επίρρωση των αμφιβολιών μας ως προς τις δυνατότητες αναβάθμισης της σχολικής ιστορίας, ας θυμηθούμε την πρόσφατη περίοδο ΣΥΡΙΖΑ και τη στάση του απέναντι σε τελετές διάχυσης της πατριωτικής ρητορείας στα σχολεία. Η μόνη αλλαγή που επιχείρησε η απερχόμενη κυβέρνηση και η οποία ήδη αναιρέθηκε, αφορούσε στην επιλογή του σημαιοφόρου με κλήρωση αντί της υψηλότερης βαθμολογίας. Η ίδια η τελετή δεν αμφισβητήθηκε, ούτε φυσικά ο ρόλος που αυτή επιτελεί στην ενίσχυση του εθνικού φρονήματος – το μόνο που επιχείρησε ο ΣΥΡΙΖΑ ήταν να επαναδιαπραγματευτεί το νόημα της τελετής, αξιώνοντας έναν εκδημοκρατισμό του δικαιώματος του να φέρει κάποιος την ελληνική σημαία. Ωστόσο, η μάχη για τη νοηματοδότηση μίας τελετής δεν αποτελεί κίνδυνο για την πολιτική εξουσία που η τελετή νομιμοποιεί καθ' αυτή.^[8] Μόνο η αμφισβήτηση της ίδιας της τελετής μπορεί να το πετύχει αυτό και ο ΣΥΡΙΖΑ δεν έδειξε καμία τέτοια προθυμία προς αυτή την κατεύθυνση, ερχόμενος για μία ακόμη φορά αντιμέτωπος με τις σκληρές αντιφάσεις που θέτει η διακυβέρνηση ενός Κράτους ενταγμένου σε ένα διεθνές, καπιταλιστικό σύστημα Εθνών-Κρατών σε σχέση με τις όποιες καλές προθέσεις.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ:

[1] Marc Bloch, *Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του Ιστορικού*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1994, σ. 38

[2] E. J. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, σ. 123

[3] Γκούσταβ Λαντάουερ, «Αδύναμοι κρατικοί αξιωματούχοι, ακόμη πιο δυνατός ο λαός», στο Γιώργος Περτσάς – Πωλ Μανιάτης (επιμ.), *Η Κοινότητα ενάντια στο Κράτος*, Εκδόσεις Πανοπτικόν, Αθήνα 2019, σ. 9

[4] Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2015, σ.σ. 45-99

[5] Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ.σ. 21-24

[6] Ernest Renan, *Τι είναι Έθνος*, Εκδόσεις Ροές, Αθήνα 1998, σ. 22

[7] Marc Bloch, *Απολογία για την Ιστορία...*, σ. 43

[8] Χάρης Εξερτζόγλου, «Πολιτικές τελετουργίες στην νεώτερη Ελλάδα. Η μετακομιδή των οστών του Γρηγορίου Ε' και η Πεντηκονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης», στο Έφη Αβδελά, Χάρης Εξερτζόγλου, Χρήστος Λυριτζής (επιμ.), *Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2015, διαθέσιμο online, σ. 155

Κοινοτισμός & Κράτος στον Ελλαδικό Χώρο

Βασίλης Γεωργάκης

Ποιος είναι υπεύθυνος για τον τόπο του; Το κεντρικό κράτος ή οι ίδιοι οι πολίτες; Και ποιοι είναι πολίτες; Όσοι πειθαρχούν στις βουλές του κράτους ή όσοι αντιστέκονται, υπερασπιζόμενοι το δικαίωμά τους να λαμβάνουν οι ίδιοι τις αποφάσεις που αφορούν την τοπική κοινωνία;

Για τον κρατικό μηχανισμό και όσους τον υπηρετούν η απάντηση είναι ξεκάθαρη και δόθηκε πριν λίγο καιρό, όταν κάποιοι κάτοικοι χωριών της Ηπείρου ζήτησαν τον λόγο από τον Περιφερειάρχη, σχετικά με τη δραστηριότητα πετρελαϊκών εταιριών -«Δεν είστε πολίτες». Αυτή ήταν η απάντησή του.

Τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα στην Ήπειρο αλλά και σε όλη την Ελλάδα, στα πλαίσια της επιθετικής εξόρμησης του κρατικού μηχανισμού, στα πλαίσια της περίφημης ενεργειακής πολιτικής μας καλούν πέραν της δημιουργίας και ανάπτυξης αντιστάσεων, να διαμορφώσουμε ένα δικό μας πρόταγμα, μία πολιτική απάντηση η οποία θα αμφισβητεί την αυθεντία του κεντρικού κράτους. Κι αν αυτή τη στιγμή οι κυριότερες εναλλακτικές προτάσεις προέρχονται από τα πειράματα της Ροζάβα ή των Ζαπατίστας, πειράματα που προέκυψαν υπό ιδιαίτερα πιεστικές συνθήκες, χρήσιμος θα ήταν ένας προβληματισμός βάση του ελληνικού και γενικότερα του βαλκανικού παρελθόντος.

Τότε ίσως ανακαλύψουμε πως ο κοινοτισμός δεν είναι τόσο εξωτική έννοια αλλά μάλλον σημαντικότατο κεφάλαιο και βιωμένη εμπειρία των κοινωνιών του ελλαδικού χώρου -τόσο σημαντικό που χρειάστηκαν σκληρές προσπάθειες από πλευράς του ελληνικού κράτους για να επιβληθεί.

Η επέμβαση του κεντρικού κράτους στην αυτοδιοίκηση και η εξάρθρωση του κοινοτικού συστήματος της ελληνικής υπαίθρου είναι μία διαδικασία τόσο παλιά όσο το ίδιο το ελληνικό κράτος και η οποία δεν ολοκληρώθηκε παρά σχετικά πρόσφατα, με τον Εμφύλιο Πόλεμο. Οι μετακινήσεις πληθυσμών από τις εμπόλεμες ζώνες, η φυγή του σλαβομακεδονικού στοιχείου και η μετανάστευση των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών ολοκλήρωσαν με τον πλέον εμφαντικό τρόπο την διαδικασία αστικοποίησης του

πληθυσμού, ενώ το κράτος, με την ερήμωση της υπαίθρου, άρχισε να απολαμβάνει έναν έλεγχο πάνω στα εδάφη του, ο οποίος δεν είχε ιστορικό προηγούμενο.

Στο πλαίσιο αυτό, πρωτοβουλίες και αντιστάσεις που αναπτύχθηκαν κυρίως πάνω σε περιβαλλοντικά ζητήματα τις τελευταίες δεκαετίες, αντιμετωπίζονται με οργή, από ένα σύστημα το οποίο έχει μάθει να ελέγχει με απόλυτο τρόπο την επικράτειά του. Η Κερατέα, η Χαλκιδική και από κοντά τα γεγονότα του Βόλου και της Λευκίμμης εμφανίζονται ως καταστάσεις βγαλμένες από άλλες εποχές και αντιμετωπίζονται με έκδηλη αμηχανία αλλά και εκνευρισμό με αποτέλεσμα πρωτοφανή μέτρα καταστολής που προσομοιάζουν σε μέτρα αντιμετώπισης «παρακοινωνικών» ομάδων του 19^{ου} αιώνα, όπως οι ληστές και οι νομαδικοί πληθυσμοί.

Ο **κοινοτισμός** και η **αυτοδιοίκηση**, η μόνη βιωμένη εμπειρία διαχείρισης της εξουσίας που γνώρισαν οι χριστιανικοί πληθυσμοί του ελλαδικού χώρου, έχουν εξοβελιστεί στη λήθη στη χειρότερη, ενώ στην καλύτερη των περιπτώσεων εντάσσονται στο εθνικό αφήγημα, αυτό που θέλει τους Έλληνες να αναπτύσσουν κοινοτικά συστήματα αυτοδιοίκησης ως μέσο πολιτιστικής άμυνας απέναντι στον αλλόθρησκο κατακτητή.

Η τελευταία εξήγηση είναι αρκετά δημοφιλής αλλά και ιδιαίτερα απλουστευτική, καθώς αγνοεί βασικές πτυχές του ζητήματος. Δεν υπάρχει ο χώρος εδώ για να αναπτυχθεί εκτενώς ένα τόσο περίπλοκο ζήτημα, μπορούμε όμως να πούμε πως οι μορφές αυτές διοίκησης δεν αναπτύχθηκαν παρά ή κόντρα στις βουλές και τις προθέσεις της κεντρικής οθωμανικής εξουσίας, αλλά μάλλον συμπληρωματικά σε ένα κράτος το οποίο αναγνώριζε την αδυναμία του να ελέγξει αποτελεσματικά τον χώρο του. Αν η αυτοδιοίκηση των χριστιανών πήγαινε κόντρα σε κάποιους φορείς εξουσίας, αυτοί ήταν τοπικοί αξιωματούχοι, ατίθασοι ηγεμόνες όπως παραδείγματος χάριν ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων, η επιρροή των οποίων αυξανόταν όσο η Οθωμανική Αυτοκρατορία παράκμαζε. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός πως ο ασφαλέστερος τρόπος για να

αποφύγουν οι κοινότητες τις αυθαιρεσίες των τοπαρχών αυτών, ήταν η σύνδεση με την κεντρική εξουσία της Πύλης είτε μέσω τις απόδοσης προνομίων είτε μέσω της σύμπλευσης μίας προυχοντικής ελίτ με τον κρατικό μηχανισμό, δηλαδή της εμπλοκής μίας χριστιανικής ηγεσίας στο δημοσιονομικό σύστημα της Αυτοκρατορίας.[1]

Τα παραδείγματα είναι πολλά: τα Ζαγοροχώρια εδώ στην Ήπειρο, τα Μαστιχοχώρια της Χίου, τα Αμπελάκια, η ομοσπονδία των 24 χωριών του Πηλίου ή ακόμα και πόλεις όπως η Αθήνα. Κάθε περίπτωση είναι ξεχωριστή, με κύριο κοινό παρονομαστή τη θεαματική οικονομική πρόοδο, αποτέλεσμα μεταξύ άλλων και της απόσυρσης της κεντρικής εξουσίας.

Ακόμα όμως και αυτό το κολοβό σύστημα αυτοδιοίκησης δεν ήταν δυνατό να γίνει ανεκτό από τους φορείς της δημιουργίας ενός ισχυρού κεντρικού κράτους, οι οποίοι και εμφανίστηκαν στην επαναστατημένη Ελλάδα. Στο πλαίσιο της χαώδους κατάστασης που δημιούργησε η Επανάσταση του 1821, ένα από τα διλλήματα στα οποία οι εξεγερμένοι έπρεπε να τοποθετηθούν ήταν αυτό της μορφής που θα λάμβανε οι διοίκηση του νεοφώτιστου κράτους και **ο κοινοτισμός αποτελούσε το μόνο υπόδειγμα και τη μόνη βιωμένη εμπειρία πάνω στην οποία θα μπορούσαν να βασιστούν**. Ήδη από πολύ νωρίς, η αυτοδιοίκηση παραμερίστηκε -αντιθέτως προβλήθηκε από κάθε πλευρά η ανάγκη δημιουργίας μίας ισχυρής κεντρικής εξουσίας που θα έθετε υπό ασφυκτικό έλεγχο κάθε πτυχή της δημόσιας ζωής: από τους στρατιωτικούς που απαιτούν την *Γκοβέρνο Μιλιτάρε* που θα συντόνιζε αποτελεσματικά τις πολεμικές επιχειρήσεις, μέχρι τους λόγιους που οικτίζουν την υποτιθέμενη ασυνεννοησία μεταξύ των Ρωμιών και απαιτούν την κρατική παρέμβαση στην παιδεία.[2]

Η περίοδος διακυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια εγκαινιάζει αυτή τη συγκέντρωση της εξουσίας, σε μία περίοδο κατά την οποία οι συγκυρίες ευνοούν τις προσπάθειές του -η εξάντληση του πληθυσμού από τις συνεχείς διαμάχες και οι προσδοκίες που συγκέντρωνε στο πρόσωπό του ο έμπειρος διπλωμάτης, του έδωσαν αρκετό πολιτικό κεφάλαιο για να αρχίσει να διαβρώνει τα

παραδοσιακά, τοπικά πλέγματα εξουσίας.

Στην προσπάθειά του αυτή, σημαντικό όπλο ήταν η προσωπική δέσμευση ανθρώπων με προέλευση από τα χαμηλά και τα μεσαία αγροτικά στρώματα, μέσω της πρόσληψής τους στην εκδούλεψή του, συνήθως ως πράκτορες.[3] Η λειτουργία αυτών των σχέσεων προσομοιάζει αυτή της δημοσιοϋπαλληλίας, αλλά δεν θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε ως τέτοια. Η επιτυχία της τακτικής αυτής ήταν τεράστια, αν κρίνουμε από τη δυναμική υποστήριξη που απολάμβανε ο πολιτικός φορέας στον οποίο βασίστηκε ο Καποδίστριας για να κυβερνήσει, το περίφημο «Ρωσικό» Κόμμα.

Η άφιξη των Βαυαρών του Όθωνα, σηματοδοτεί μία εντατικοποίηση της διαδικασίας συγκέντρωσης της εξουσίας. Πριν καν ο νεαρός Βίτελσμπαχ ενηλικιωθεί, η Αντιβασιλεία φρόντισε να κατοχυρώσει σειρά δικαιωμάτων προς όφελος της κεντρικής εξουσίας, όπως η συγκρότηση δήμων, η απόλυση δημάρχων, ο διορισμός έπαρχων και νομαρχών οι οποίοι και ενέκριναν προϋπολογισμούς και δημόσια έργα τοπικού χαρακτήρα -οι Έλληνες, κατά τους Βαυαρούς, δεν ήταν ώριμοι για τη διαχείριση ούτε καν των υποστατικών τους, πόσο μάλλον για την ελευθερία.

Η εισβολή αυτή του κεντρικού κράτους στην ύπαιθρο θα συμπληρωθεί με σειρά δοκιμασμένων μέτρων, όπως οι αναγκαστικοί συνοικισμοί και η απαγόρευση σύγκλησης κοινοτικών συνελεύσεων. Στη δέσμη αυτή της οργάνωσης της κεντρικής εξουσίας θα προστεθεί με πολύ πιο αργούς ρυθμούς η εκτέλεση σημαντικών δημόσιων έργων με κύριο στόχο τη διευκόλυνση των μεταφορών και των επικοινωνιών.

Μία ενδιαφέρουσα πτυχή της διαδικασίας αυτής ήταν η **εμφάνιση της επιστήμης της Δασολογίας** στο ελληνικό βασίλειο, σε μία εποχή όπου δεν υφίσταται καν η λέξη δάσος: το κράτος δεν αναγνώριζε φυσικά τις εδραζόμενες στο εθιμικό δίκαιο πρακτικές των ντόπιων, χάρις στις οποίες οι κάτοικοι επιτυγχάνουν μία ισορροπία ανάμεσα στην επιβίωση τους και την εκμετάλλευση των διαθέσιμων φυσικών πόρων, αλλά καταγράφει και σημειώνει

ζηλότυπα ιδιωτικές και δημόσιες περιουσίες.[4] Οι προκλήσεις δεν έμειναν αναπάντητες: η παράξενη συμβίωση κράτους – ένοπλων παρανόμων συνεχίστηκε όπως και κατά την Οθωμανική περίοδο, ενώ η Ρούμελη κυρίως έγινε εστία αναταραχών, οι οποίες έφταναν στα όρια της ανοιχτής εξέγερσης, όπως συνέβη με διάφορες εξεγέρσεις με εστίες κυρίως την «ανυπότακτη» δυτική Στερεά Ελλάδα.

Η μακρά διαδικασία αστικοποίησης του ελληνικού κράτους δεν υπήρξε συνεχής και χωρίς πτωγυρίσματα, τα οποία προκλήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από τις διαδοχικές προσαρτήσεις εδαφών, όπου ο κρατικός μηχανισμός βρέθηκε να αντιμετωπίζει σύνθετα προβλήματα, εκεί όπου η κοινοτική οργάνωση συντηρούσε εκτός από προνεοτερικές οικονομικές δομές και έναν εθνοτικό χαρακτήρα ανεπιθύμητο, με κορυφαίο παράδειγμα την ζάντρουγκα, την κλειστή οικογενειακή οργάνωση των Σλαβομακεδόνων. Σε αυτές τις περιπτώσεις η επιβολή της κεντρικής διοίκησης καθίστατο απαραίτητη διαδικασία για τον εξελληνισμό των «Νέων Χωρών», που προσαρτήθηκαν μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους στο ελληνικό κράτος. Η αντιμετώπιση των κλειστών αυτών κοινοτικών θεσμών, των διαφορετικών εθνοτικών ομάδων είναι ξεχωριστό κεφάλαιο από μόνο του.

Η περίοδος ωστόσο κατά την οποία θα έπρεπε να επαληθευθεί στο έπακρο η ρήση *Imperio absentis chaos regit* θεωρητικά θα έπρεπε να είναι αυτή της Κατοχής, τουλάχιστον όσον αφορά την Ελλάδα. Και αυτό, γιατί την επόμενη της συνθηκολόγησης, ο κρατικός μηχανισμός, αυτός ο τόσο πανίσχυρος και ιδιαίτερα παρεμβατικός μηχανισμός της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου, κυριολεκτικά εξαϋλώθηκε. Τουλάχιστον όσον αφορά την πρώτη περίοδο της Κατοχής, από την άνοιξη του 1941 έως και το φθινόπωρο του 1942, η κυβέρνηση ανδρείκελων της Αθήνας, στάθηκε ανήμπορη να επιβάλει την εξουσία τους οπουδήποτε παραπέρα από τα κυβερνητικά κτήρια.

Αν ο λιμός του χειμώνα 1941-42 έχει σημαδέψει τη μνήμη των επερχόμενων γενιών, είναι αδύνατον να φανταστεί κάποιος το

μέγεθος που θα είχε λάβει η καταστροφή χωρίς τις ατομικές και αργότερα συλλογικές πρωτοβουλίες των ίδιων των ανθρώπων που βρέθηκαν προ του φάσματος της πείνας. Σε μία πρώτη ανάγνωση, οι στρατηγικές επιβίωσης που υιοθετήθηκαν από τους χειμαζόμενους αστικούς πληθυσμούς, δεν είχαν σχέση με συλλογικές διαδικασίες – πράγματι το φθινόπωρο του 1941 χιλιάδες Αθηναίοι οργάνουν την ύπαιθρο, σε μία απεγνωσμένη προσπάθεια να εξασφαλίσουν τρόφιμα, με αποτέλεσμα να προκαλέσουν την έντονη καχυποψία και εκνευρισμό των αγροτικών πληθυσμών.

Το βάρος της συγκυρίας όμως, οδήγησε στην **εμφάνιση συλλογικών δομών και διαδικασιών**, τα οποία εν μέρει βασίστηκαν και στο κοινοτικό παρελθόν, όπως συνέβη στην Τόχοβα της Κατερίνης, όπου οι κάτοικοι διαμόρφωσαν το σχολείο του χωριού σε ξενώνα και χώρο υποδοχής των ταλαίπωρων Αθηναίων που βρέθηκαν τόσο μακριά από τις εστίες τους, σε αναζήτηση τροφής.[5] Να υπενθυμίσουμε πως αυτό συνέβη πολύ πριν την εμφάνιση του ΕΑΜ και την εγκαθίδρυση των θεσμών αυτοδιοίκησης στην «Ελεύθερη Ελλάδα».

Κι αν ο πόλεμος και ο λιμός, «..επέτρεψαν στους κατοίκους της υπαίθρου να πάρουν την εκδίκηση τους από τους ανθρώπους των πόλεων..» κατά την διατύπωση του Μαρκ Μαζάουερ[6], αυτό δεν σημαίνει πως σε πολιτικό επίπεδο οι αστικοί πληθυσμοί έμειναν αδρανείς. Στα όρια της επιβίωσης και με κύριο μέλημα την εξεύρεση τροφίμων, οι αστικοί πληθυσμοί επαναπροσδιορίζουν τον χώρο των πόλεων – η περίπτωση της Αθήνας είναι ενδεικτική. Αναζητώντας χώρους μακριά από την κρατική παρέμβαση, οι κάτοικοι της πρωτεύουσας στρέφονται σε περιοχές αρκετά κοντά στο κέντρο ώστε να μεταβεί κάποιος πεζός, αλλά και αρκετά μακριά από την μικρή εμβέλεια δράσης του κρατικού μηχανισμού.

Σημαντικότερο ακόμα από τη γεωγραφία, ήταν η επιλογή περιοχών όπου επικρατούν ισχυρές σχέσεις αλληλεγγύης και αίσθησης της κοινότητας: αυτές ήταν προσφυγικές συνήθως γειτονιές όπως το Πολύγωνο, η Καισαριανή και η Καλλιθέα για την Αθήνα και η Κοκκινιά για τον Πειραιά – γειτονιές όπου ούτως ή άλλως, η

κρατική παρουσία ουδέποτε ήταν επιθυμητή ή καλοδεχούμενη.[7] Στις περιοχές αυτές αναπτύσσεται μία οικονομική ζωή η οποία διαφεύγει τόσο του κρατικού μηχανισμού, αλλά παράλληλα δημιουργείται μία αίσθηση ασφάλειας στους ανθρώπους που βάση μίας ανταλλακτικής οικονομίας προσπαθούν να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Ομάδες παιδιών περιφρουρούν τα όρια των συνοικιών, σε ετοιμότητα για την εμφάνιση αστυφυλάκων, ενώ οι ισχυροί δεσμοί των κατοίκων λειτουργούν κατευθυνστικά σε περιπτώσεις προστριβών και διενέξεων.

Φυσικά, το επίπεδο αυτό της αυτοοργάνωσης μοιάζει ελάχιστο και πράγματι δεν μπορεί να είναι κάτι παραπάνω σε μία κοινωνία στα όρια της επιβίωσης. Τα αποτελέσματα ωστόσο αυτών των προσπαθειών ήταν θεαματικά: υπολογίζεται πως από τα κανάλια της ιδιότυπης αυτής αγοράς που οργανώθηκε ατομικά και συλλογικά από πρωτοβουλίες πολιτών, πέρασαν περίπου **150.000 τόνοι αγροτικών προϊόντων μόνο προς την Αθήνα**, όταν το κράτος με όλους τους μηχανισμούς του δεν κατάφερε να συλλέξει πάνω από 60.000 τόνους από την εγχώρια παραγωγή.[8]

Είναι εύκολα αντιληπτό για κάποιον, πως αν ο λιμός δεν έλαβε ολέθριες διαστάσεις (χωρίς αυτό να σημαίνει πως ο εκτιμώμενος αριθμός των τριάντα με σαράντα χιλιάδων νεκρών από ασιτία είναι μικρός) αυτό δεν συνέβη παρά χάρη στις προσπάθειες των ίδιων των πολιτών.

Σημαντικότερη ακόμα ωστόσο ήταν η ψυχολογική επίδραση αυτών των προσπαθειών – σε μία περίοδο όπου η ανασφάλεια και το άγχος της επιβίωσης δημιουργούσαν έντονους φόβους για την αποκτήνωση του πληθυσμού και την εξάρθρωση των κοινωνικών δεσμών ήρθε η ίδια η κοινωνία να απαντήσει με την δική της οργάνωση. Η ίδια η ύπαρξη του ΕΑΜ και αργότερα του ΕΛΑΣ, πέραν των οποιονδήποτε σχεδιασμών του Κομμουνιστικού Κόμματος, δεν είναι άσχετη με αυτές τις προσπάθειες – οι ένοπλες ομάδες των ανταρτών κέρδισαν πολλά εξασφαλίζοντας την κίνηση των ανθρώπων και των αγαθών στην δύσκολη εκείνη συγκυρία. Ήταν άλλωστε οι ίδιοι άνθρωποι που στελέχωναν αυτές τις ομάδες, με αυτούς που αξίωναν την ύπαρξή τους. Υπό αυτή την έννοια, η αναδιοργάνωση

του κράτους των Αθηνών από το 1943 και η εξόρμησή του στην ύπαιθρο με τα εγκληματικά Τάγματα Ασφαλείας, δεν πρέπει να ιδωθεί μόνο υπό το πρίσμα ενός ευρύτερου πολεμικού ή αντικομμουνιστικού σχεδιασμού, αλλά και ως μία προσπάθεια της κεντρικής εξουσίας να επανεπιβεβαιώσει τον έλεγχό της στα εδάφη της.

Ακόμη και μία τόσο σύντομη επισκόπηση, μπορεί να αναδείξει αρκετές πτυχές ενός ζητήματος, που για την ελληνική κοινωνία μοιάζει ουτοπικό ή ακόμη χειρότερα εξωτικό και ίδιον πρωτόγονων κοινωνιών. Φυσικά ο κοινοτισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή οι προσπάθειες αυτοοργάνωσης της κατοχικής περιόδου δεν είναι το ιδεατό παρελθόν ή η ιδανική εναλλακτική. Οποιοσδήποτε κάνει τον κόπο να ασχοληθεί με το ζήτημα βλέπει σαφώς πως ο βιωμένος κοινοτισμός της Οθωμανικής περιόδου πάσχει τόσο πολιτικά όσο και στο επίπεδο διαβίωσης. Είναι, ωστόσο, έκδηλο πως και στον ελλαδικό και στον βαλκανικό χώρο, οι κοινωνίες, ακόμα και υπό τις πλέον δύσκολες συνθήκες, βρίσκουν τον τρόπο να οργανωθούν δίχως τις εξουσιαστικές δομές ενός κεντρικού κρατικού μηχανισμού.

Και από εδώ μπορούμε να εκκινήσουμε δημιουργώντας τα δικά μας προτάγματα.

Σημειώσεις:

[1] Γιώργος Δ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική Δυναμική και Πολική Αυτοδιοίκηση – Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982, Εκδόσεις Νέα Σύνορα, σ.σ. 60-62

[2] Δ. Κ. Βυζάντιος, *Η Βαβυλωνία, α' και β' έκδοση*, Επιμ. Σπύρος Ευαγγελάτος, Αθήνα 1972, Εκδοτική Ερμής. Στο διάσημο αυτό θεατρικό έργο του 1836, ο συγγραφέας διακωμωδεί τη γλωσσική ασυνεννοησία ανάμεσα σε Ρωμιούς από διάφορα μέρη του τότε ελληνισμού, από την Καππαδοκία έως την Κρήτη, τα Επτάνησα και την αρβανιτόφωνη ανατολική Ρούμελη. Φυσικά η ασυνεννοησία αυτή τονίζεται υπέρμετρα με απώτερο στόχο την κινητοποίηση του

κρατικού μηχανισμού προς την δημιουργία και διάδοση ενός νέου, αποκαθαρμένου γλωσσικού εργαλείου, όπως δηλώνει και ο ίδιος ο συγγραφέας στον πρόλογο της Α' έκδοσης. Βλ. σ.σ. 79-81

[3] Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα 2012, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ. 114

[4] Γενικά για το ζήτημα της οικονομίας μικρής κλίμακας: Β. Νιτσιάκος, *Πεκλάρι*, Ιωάννινα 2015, Εκδόσεις Ισνάφι. Στο ίδιο, συγκεκριμένα για το ζήτημα των δασών, βλ. σ.σ. 39-48

[5] Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...*, Αθήνα 2009, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, σ. 245

[6] Μαρκ Μαζάουερ, *Τα Βαλκάνια*, Αθήνα 2001, Εκδόσεις Πατάκη, σ. 97

[7] Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...*, σ.σ. 261-262

[8] Γιώργος Μαργαρίτης, σ. 290

* Το παραπάνω άρθρο είναι προϊόν προβληματισμού που αναπτύχθηκε με αφορμή την εκδήλωση που διοργανώθηκε στον Ελεύθερο Κοινωνικό Χώρο Αλιμούρα στα Ιωάννινα, με θέμα τον κοινοτισμό και κεντρικό ομιλητή τον καθηγητή Βασίλη Νιτσιάκο, ο οποίος διόλου τυχαία προ ημερών δέχθηκε επίθεση από ακροδεξιούς, στην περιοχή της Κόνιτσας. Η εισήγηση του κ. Νιτσιάκου **ΕΔΩ**.

Φωτογραφία κειμένου: 1930, νεαροί βοσκοί με φόντο τα Γιάννενα, Nelly's (Έλλη Σουγιουλτζόγλου)

Σημειώσεις για την ΕΜΕΟ

Βασίλης Γεωργάκης

Σε προηγούμενο άρθρο σχετικό με το περίφημο Μακεδονικό Ζήτημα, αναφερόμενοι στην εξέγερση του Ίλιντεν, κάναμε μία νύξη για την ΕΜΕΟ[1] και κυρίως για τον σοσιαλίζοντα χαρακτήρα αρκετών στελεχών της, που χάθηκαν με την αποτυχία της εξέγερσης. Κρίθηκε αρκετά σημαντικό να επανέλθουμε στο ζήτημα κάπως πιο αναλυτικά.

Μία σειρά εργασιών, μεταπτυχιακών και διδακτορικών διατριβών, που εκπονήθηκαν -συμπτωματικά- στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης στις αρχές της δεκαετίας του '90 -ακόμα μία ευτυχής σύμπτωση!- κατέληγαν ελαφρά τη καρδία στο συμπέρασμα πως η ΕΜΕΟ, παρά τις αυτονομιστικές διακηρύξεις της, ήταν μία οργάνωση ελεγχόμενη περίπου απόλυτα από τη Σόφια και το βουλγάρικο κράτος και υιοθετούσε την κοινωνικού περιεχομένου και αυτονομιστική συνθηματολογία στον βαθμό που εξυπηρετούσε την προσπάθειά της, να προσεταιριστεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού της Μακεδονίας. Μία διαδικασία εισοδισμού στην πραγματικότητα, προς τις επιδιώξεις του βουλγαρικού εθνικισμού.[2] Το σχήμα αυτό για την ΕΜΕΟ όμως δεν απαντάει στην πραγματικότητα στο ερώτημα, που προκαλούσε αμηχανία στους θιασώτες του ελληνικού εθνικισμού ήδη από τον 19^ο αιώνα, το **πώς η οργάνωση αυτή κέρδισε την υποστήριξη τόσο μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού της Μακεδονίας;**

Η απάντηση δεν μπορεί να αφορά για ακόμα μία φορά μόνο χάρτες πληθυσμιακής συνθέσεως της Μακεδονίας, στατιστικές και καταμετρήσεις εκκλησιών και σχολείων. Η διαμόρφωση και η εμφάνιση του βουλγαρικού εθνικισμού κατά τη δεκαετία του 1870, καθώς και η δημιουργία της βουλγαρικής Εξαρχίας έπαιξαν πράγματι σημαντικό ρόλο στο να επέλθει το οριστικό ρήγμα στην κοινότητα των χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Ρουμ Μιλέτ), ωστόσο οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης στην μακεδονική ύπαιθρο έπαιξαν εξίσου σημαντικό ρόλο. Σε μία σλαβόφωνη

θάλασσα που αποτελούσε η ύπαιθρος, η γη αποτελούσε ιδιοκτησία ολίγων μουσουλμάνων μπέηδων και ακόμα λιγότερων Ελλήνων και Εβραίων:

«..Πλην τούτου οι βουλγαρόφωνοι δέχονται να καλλιεργώσι την γην ως δουλοπάροικοι ενώ Έλληνας τοιούτους, πλην Θεσσαλών, Ευβοέων και Μακεδόνων τινών, δεν γνωρίζω. (...) Οι βουλγαρόφωνοι εργάζονται πολύ και ζητούσιν ελάχιστα (...) Αλλ' οι γαιοκτήμονες, ως είπον, δεν είναι πάντες Έλληνες, ολίγοι είναι Έλληνες, ολίγοι Ιουδαίοι, οι δε πλείστοι Τούρκοι. Αλλά και οι Έλληνες γαιοκτήμονες αδιαφορούσι περί της εθνικής ζημίας όταν πρόκειται περί προσωπικού κέρδους. Ίσως και δεν αναλογίζονται το μέγεθος του εθνικού κινδύνου ον παρασκευάζουσι δια της προσλήψεως βουλγαροφώνων εις τα κτήματα αυτών. Ποσάκις ήκουσα Ελλήνων αποκρινομένων εις το ανήσυχον ερώτημά μου: «Έως που φθάνουν τα βουλγαρόφωνα χωρία προς νότον;» δια της φράσεως' «Μα αυτά είναι τσιφλίκια» δηλαδή' «Το φοβείσθε; Οι κάτοικοι των χωρίων τούτων είναι δουλοπάροικοι, οίωνεί κτήνη. Ημέτεροι ή τούρκοι κατέχουσιν την γην».[3]

Παραμονές της εξέγερσης του Ίλιντεν, ο Ίων Δραγούμης ακούει έκπληκτος, τους γνώστες των πραγμάτων της περιοχής, να παρομοιάζουν του σλαβόφωνους με κτήνη που απλώς εργάζονται αδιάκοπα και υπό άθλιες συνθήκες στα τσιφλίκια.

Δεν υπάρχει λόγος να πιστεύουμε πως η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα καλύτερη τον Οκτώβριο του 1893, όταν μία ομάδα διανοούμενων ίδρυσε στη Θεσσαλονίκη την επαναστατική οργάνωση, που έμελλε να μετεξελιχτεί στην ΕΜΕΟ. Πρωτεργάτες της κίνησης αυτής ήταν άνθρωποι με μια κάποια μόρφωση, όπως ο δάσκαλος Ντάμιαν Γκρούεφ και ο φυσικός Χρίστο Τατάρτσεφ. Οι άνθρωποι αυτοί ήταν σαφέστατα επηρεασμένοι από τη διάδοση ιδεών ανατρεπτικού κοινωνικού περιεχομένου στην κοσμοπολίτικη Θεσσαλονίκη και σίγουρα ελατήρια δύναμη για αυτούς, ήταν η άθλια κοινωνική και οικονομική κατάσταση της παραπαίουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[4]

Η οργάνωση, κατά την πρώτη περίοδο της ύπαρξής της, ακολούθησε μία τακτική νομιμότητας, όσον αφορά τουλάχιστον τις μορφές πολιτικής και πάλης που επέλεξε να ακολουθήσει.[5] Στο πρώτο της συνέδριο, το 1894 στη Θεσσαλονίκη, η οργάνωση αποφάσισε να αποστασιοποιηθεί από τον εθνικιστικό πυρετό της εποχής και να επιδιώξει την **αυτονομία της Μακεδονίας**, η οποία φαινόταν καλύτερη λύση για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων της περιοχής.[6]

Το σύνθημα τους ήταν ξεκάθαρο: «Δεν είμαστε ούτε Έλληνες ούτε Βούλγαροι, αλλά Μακεδόνες Ορθόδοξοι»[7].

Σε αυτή την πρώιμη περίοδο της ΕΜΕΟ (η οποία δεν ονομάζεται επισήμως ακόμα έτσι αλλά θα αναφέρεται με αυτό το όνομα για πρακτικούς λόγους) πρωταγωνιστικό ρόλο παίζουν προσωπικότητες όπως ο Γιάννε Σαντάνσκυ (1872-1915) και ο Γκότσε Ντέλτσεφ (1872-1903). Ειδικά ο δεύτερος, γόνος αστικής οικογένειας από το Κιλκίς, αποτέλεσε μία ιδιαίτερα σημαντική φυσιογνωμία για τη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών στα Βαλκάνια. Οι δραστηριότητες του αυτές μάλιστα, προκάλεσαν την αποβολή του από τη Στρατιωτική Ακαδημία της Σόφιας το 1894. Έκτοτε αφοσιώθηκε στην επαναστατική δραστηριότητα υπέρ της Αυτόνομης Μακεδονίας, δραστηριότητα την οποία συνδύασε με αυτή του δασκάλου.[8] Ο Ντέλτσεφ χαρακτηρίζονταν μεταξύ άλλων από μία γνήσια συμπάθεια για τους αγροτικούς πληθυσμούς, τόσο τους χριστιανικούς όσο και τους μουσουλμανικούς, καθώς και από έντονη καχυποψία απέναντι στις ρώσικες και τις βουλγάρικες επιδιώξεις στη Μακεδονία και τα Βαλκάνια.[9]

Ο χαρακτήρας της οργάνωσης αποκρυσταλλώθηκε στο δεύτερο συνέδριο, που έλαβε χώρα το 1896, όταν μεταξύ άλλων, αποφασίστηκε να γίνονται δεκτοί όλοι οι κάτοικοι των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως εθνικού προσδιορισμού ή θρησκείας καθώς και η καταδίκη κάθε εθνικιστικού συνθήματος. Πλέον στόχος έγινε η οργάνωση μίας εξέγερσης, με την ίδρυση επιτροπών σε όσο το δυνατόν περισσότερους οικισμούς και τη συγκέντρωση οπλισμού και λοιπών εφοδίων.

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να γίνουν κάποιες διευκρινήσεις. Αρχικά, παρά τις διακηρύξεις της ΕΜΕΟ, η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων που οργανώθηκαν σε αυτή ή των πληθυσμών που ήταν ευνοϊκά διακείμενοι στους σκοπούς της, είχαν ήδη διαρρήξει τους δεσμούς τους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και είχαν προσχωρήσει στην Εξαρχία.[10] Οι ελληνόφωνοι πληθυσμοί έμειναν απρόσβλητοι από την αυτονομιστική προπαγάνδα, τόσο στις περιοχές όπου αποτελούσαν την πλειοψηφία (Χαλκιδική και νότια τμήματα της Κεντρικής και Δυτικής Μακεδονίας) όσο και βορειότερα, όπου οι ελληνόφωνοι πληθυσμοί ήταν περιορισμένοι σε αστικά κέντρα όπως την Καστοριά, την Φλώρινα, το Μοναστήρι (Βίτολα) και τις Σέρρες. Ειδικά στην περίπτωση των δεύτερων περιοχών, η ελληνική γλώσσα αποτελούσε μεταξύ άλλων, κριτήριο ταξικού και κοινωνικού προσδιορισμού.

Η ελληνική παρέμενε η *lingua franca* του εμπορίου στα οθωμανικά Βαλκάνια και χρησιμοποιούνταν κυρίως από τους άνδρες (και όχι από τις περιορισμένες στο σπίτι γυναίκες) που ασχολούνταν με αστικά επαγγέλματα – παράλληλα, οι λίγοι Έλληνες της υπαίθρου κατείχαν συνήθως μεγάλες εκτάσεις γης και δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις όπου ταξικές διαμάχες, συγκρούσεις δηλαδή ανάμεσα σε κολίγους και τσιφλικάδες, αποκτούσαν εθνοτικές διαστάσεις, ιδιαίτερα εν όψει της κατάλυσης της οθωμανικής εξουσίας.[11]

Απρόσβλητοι παρέμεναν επίσης οι Μουσουλμάνοι, είτε τουρκόφωνοι είτε αλβανόφωνοι. Οι εκκλήσεις των αυτονομιστών προς αυτούς, ιδιαίτερα κατά την βραχύβια περίοδο της «Δημοκρατίας του Κρούσοβο»[12], έπεσαν στο κενό.[13] Οι πληθυσμοί που αμφιταλαντευόντουσαν ήταν αυτοί των σλαβόφωνων Πατριαρχικών και ο προσεταιρισμός αυτών αποτέλεσε ουσιαστικά τον στόχο της ελληνικής, της βουλγαρικής και της αυτονομιστικής-μακεδονικής προπαγάνδας.

Η δεύτερη διευκρίνιση αφορά στις ισορροπίες εντός του αυτονομιστικού κινήματος. Πράγματι, εντός της οργάνωσης υπήρχαν αρκετά στελέχη που προσέβλεπαν στην αρωγή και καθοδήγηση του βουλγαρικού κράτους και έβλεπαν την αυτονομία

της Μακεδονίας ως έναν ενδιαμέσο σταθμό πριν την ένωση με τη Βουλγαρία. Γνωστά τέτοια στελέχη ήταν ο Μπόρις Σαράφωφ και ο Κρίστο Μάτωφ. Ο Γιώργος Μαργαρίτης αναφέρεται σε δύο πτέρυγες εντός της οργάνωσης, της «αριστερής» και της φιλοβουλγαρικής.[14] Η ύπαρξη της φιλοβουλγαρικής αυτής τάσης, είναι αδιαμφισβήτητη, δεν αρκεί ωστόσο να στοιχειοθετήσει τις θεωρίες περί εισοδισμού προς τις επιδιώξεις του βουλγάρικου εθνικισμού, που προσάπτουν προς την ΕΜΕΟ τόσο εύκολα, ιστορικοί συνεπείς με το ελληνικό εθνικό αφήγημα.

Όσον αφορά το βουλγάρικο κράτος, είναι ξεκάθαρο, πως η δημιουργία της ΕΜΕΟ αντέβαινε τους σχεδιασμούς του, καθώς υπήρχε σημαντικός κίνδυνος να δημιουργηθεί ένα μαζικό κίνημα μακριά από τον δικό του έλεγχο και καθοδήγηση. Για αυτό τον λόγο απάντησε πολύ σύντομα, με τη δημιουργία της Ανώτατης Μακεδονικής Επιτροπής, το 1895 στην Σόφια. Η επιτροπή αυτή, τα μέλη της οποίας είναι πιο γνωστά ως *Βερχοβιστές* (εκ του Βερχόβεν Κομιτάτ – Ανώτατη Επιτροπή), ήταν πράγματι ένας οργανισμός καθοδηγούμενος από το βουλγαρικό κράτος, που στόχευε στην προετοιμασία της προσάρτησης της Μακεδονίας στη Βουλγαρία.

Στην ίδρυση της επιτροπής, έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο οι χιλιάδες των βουλγαρικής συνείδησης Μακεδόνων που είχαν εγκατασταθεί στη Βουλγαρία και ιδιαίτερα στη Σόφια (τουλάχιστον 20.000) και οι οποίοι από τότε αποτελούν μία ισχυρότατη ομάδα πίεσης στα βουλγαρικά πράγματα.[15] Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός, πως η αθρόα προσέλευση των ανθρώπων αυτών στη Βουλγαρία δημιούργησε έντονες προστριβές με τους ντόπιους, ειδικά στον τομέα της αναζήτησης εργασίας, οδηγώντας αρκετούς Βούλγαρους στην υιοθέτηση του συνθήματος **«Η Μακεδονία στους Μακεδόνες»**, με τη σιωπηλή υποσημείωση **«Έξω οι Μακεδόνες από την Βουλγαρία»...**

Η Ανώτατη Επιτροπή της Σόφιας επισήμως, ανέλαβε τον συντονισμό των διαφόρων επαναστατικών οργανώσεων που δρούσαν εντός της Μακεδονίας. Σε αυτή την πρώτη φάση, η ΕΜΕΟ συμμετείχε στην Επιτροπή με αντιπροσώπους της, φρόντισε όμως να προσθέσει στη

δική της ονομασία τον τίτλο Κεντρική Επιτροπή, για λόγους διαφοροποίησης. Οι υποστηρικτές της ΕΜΕΟ θα γίνουν πια γνωστοί ως Τσεντραλιστές (Τσέντραλ Κομιτάτ – Κεντρική Επιτροπή).

Ντάμιαν Γκρούεφ και Γκότσε Ντέλτσεφ

Οι δύο αυτές επιτροπές, που οι Έλληνες ιστορικοί χαρακτηρίζουν «αδελφές οργανώσεις», θα συγκρουστούν πολλές φορές, με εκατέρωθεν δολοφονικές επιθέσεις μέχρι τον τελικό αφανισμό της «αριστερής» πτέρυγας της ΕΜΕΟ και της υποταγής της οργάνωσης, στις επιταγές της Σόφιας. Αυτή η διαδικασία ωστόσο δεν υπήρξε καθόλου ομαλή ή τόσο αναμενόμενη, όπως υπονοείται στην ελληνική ιστοριογραφία.

Η πρώτη βουλγαρική επέμβαση στα της Μακεδονίας, το 1895, ήταν θορυβώδης αλλά ελάχιστα αποτελεσματική -η βιαστική εξέγερση που οργανώθηκε στην περιοχή του Μελένικου από τον Σαράφωφ κατέληξε σε καταστροφή και σφαγές, ενώ επιπρόσθετο πρόβλημα για τη Σόφια ήταν η σημαντική υποστήριξη που η ΕΜΕΟ κέρδιζε στους αγροτικούς πληθυσμούς, χάρις στη μεθοδική ηγεσία του Ντάμιαν Γκρούεφ.[16] Από το 1898 και την καταστροφική ήττα της

Ελλάδας στον «ατυχή» Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, η Ανώτατη Επιτροπή νιώθει έτοιμη να αρχίσει την περαιτέρω οργάνωση ενός επαναστατικού κινήματος, περνώντας πλέον στην ένοπλη φάση.

Όπως σημείωνε σε επιστολή του προς τον πρίγκιπα Φερδινάνδο της Βουλγαρίας, ένα μέλος των Βερχοβιστών το 1899: «..Η βουλγαρική δραστηριότητα δεν μπορεί να προχωρήσει περαιτέρω σε αυτή την (εκπαιδευτική) κατεύθυνση δεν έχουμε τίποτε άλλο να κερδίσουμε με τις εκκλησίες και τα σχολεία. Έχουμε κάνει ό,τι μπορούσαμε απέναντι στους Τούρκους [στο θρησκευτικό και εκπαιδευτικό επίπεδο] και χάνουμε έδαφος μπροστά στον Ελληνισμό. Ο κύριος στόχος μας τώρα πρέπει να είναι η απελευθέρωση της Μακεδονίας...».[17]

Η ΕΜΕΟ υποχρεώνεται και αυτή να προετοιμαστεί για μία εξέγερση. Η εύκολη νίκη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1897 της έδωσε την αυτοπεποίθηση να ξεμπερδέψει με τους ταραξίες στα εδάφη της, ενώ οι συχνές επιθέσεις τακτικών στρατευμάτων και άτακτων μουςουλμάνων σε ύποπτα, για συνεργασία με τους αυτονομιστές, χωριά, δημιουργούσαν βαρύ κλίμα στη Μακεδονία και απειλούσαν να εξατμίσουν τα κέρδη της οργάνωσης. Έστω και υπό το βάρος των συνθηκών οι αυτονομιστές έπρεπε να κινηθούν.[18]

Στο γύρισμα του αιώνα η προετοιμασία μίας ένοπλης εξέγερσης στα οθωμανικά Βαλκάνια εντατικοποιήθηκε. Η ΕΜΕΟ τότε υιοθέτησε το όνομα με το οποίο θα μείνει γνωστή: Εσωτερική Μακεδονοαδριανουπολίτικη Επαναστατική Οργάνωση – Βάτρεσνα Μακεντόνσκα-Οντρίνσκα Ρεβολουτσιόνα Οργκανιζάτσια (ΒΜΡΟ).[19] Η περίοδος αυτή, μέχρι και την εξέγερση του Ίλιντεν χαρακτηρίζεται από έντονη δραστηριοποίηση συμμοριών (τσέτες) στη μακεδονική ύπαιθρο, αλλά και από τη σταδιακή απομάκρυνση της καθοδήγησης του αγώνα από την «αριστερή» πτέρυγα της ΕΜΕΟ.

Την περίοδο που οι ένοπλες ομάδες αρχίζουν να δραστηριοποιούνται έντονα (χωρίς να αποφεύγουν ενέργειες κατατρομοκράτησης του άμαχου πληθυσμού), απεσταλμένοι της Ανώτατης Επιτροπής εμφανίζονται στην περιοχή κατασυκοφαντώντας

στελέχη της ΕΜΕΟ όπως τον Ντέλτσεφ: «..Εμείς ήρθαμε από τη Βουλγαρία να βοηθήσουμε τα αδέρφια μας, όμως οι εδώ προϊστάμενοι δεν θέλουν να μας αναγνωρίσουν με τίποτα, λες και δεν ξέρουμε πως κι αυτοί παίρνουν διαταγές από τη Σόφια, από τον δικό τους Ντέλτσεφ, που κλέβει τον πληθυσμό, που τρέχει σε γλέντια και χορούς και πίνει μπύρα στα Καφέ Σαντάν. (...) Οι εδώ σοσιαλιστές και αναρχικοί δεν πρέπει να διοικούνται από τη Σόφια, από τον Ντέλτσεφ για μένα αυτός είναι ένα μηδενικό..»[20]

Τα στελέχη αυτά, όπως εν προκειμένω ο Συνταγματάρχης του βουλγαρικού στρατού Αναστάς Γιάνκωφ, προσπάθησαν να υποκινήσουν μία εξέγερση στη Μακεδονία ήδη από το φθινόπωρο του 1902, την στιγμή που τα στελέχη της ΕΜΕΟ εκτιμούσαν πως δεν υπήρχε η κατάλληλη προετοιμασία. Οι πιέσεις αυτές από την πλευρά των Βερχοβιστών θα συνεχίζονταν και σε μεγάλο βαθμό επηρέασαν την επιλογή του χρόνου της εξέγερσης του Ίλιντεν -σε αυτό το σημείο συγκλίνουν οι απόψεις των περισσότερων ιστορικών, οι οποίοι θεωρούν πως **τα στελέχη της ΕΜΕΟ βάδισαν προς αυτή απρόθυμα και με πολλές αμφιβολίες.**

Το έτος 1903 ήταν καθοριστικό για τη μετέπειτα πορεία της οργάνωσης. Τον Ιανουάριο, σε έκτακτο συνέδριο στη Θεσσαλονίκη αποφασίστηκε παρά τις διαφωνίες διαφόρων στελεχών να προετοιμαστεί ένοπλη εξέγερση για εκείνο το έτος και κυκλοφορεί φυλλάδιο με οδηγίες προς τα μέλη της ΕΜΕΟ για την περαιτέρω δράση τους. Όσον αφορά το θέμα της καθοδήγησης, η ΕΜΕΟ του «εισοδισμού προς την Βουλγαρία» σημειώνει:

«..Καθ' ον χρόνον διαφωτίζετε τα πνεύματα των πολεμιστών δεν πρέπει να παραμελήτε να επισύρητε την προσοχήν αυτών επί του Μακεδονικού ζητήματος υπό έποψιν διεθνή. Πρέπει να εθίσητε αυτούς να μη αναμένωσι καμμίαν βοήθειαν παρά της Ρωσίας, Αυστρίας, Βουλγαρίας, Σερβίας και Ελλάδος, αλλά να βασίζωνται επί της ιδίας αυτών δυνάμεως. Πρέπει να αναπτύξητε αυτοίς ότι η ελευθερία δεν δίδεται ως ελεημοσύνη εις τους λαούς αλλ' αυτή αποκτάται δια των όπλων, και όσον το όπλον ευρίσκεται πλησιεστέρον εις την χείρα τόσο και η δύναμις αυξάνει. Η

κατήχησις δεν πρέπει να περιορίζεται εις την εξέταση του ζητήματος υπό διεθνή μόνον έποψιν, απεναντίας πρέπει να κατηχηθή ότι και μετά την ανάκτησιν της ελευθερίας αυτού η διαχείρισις της εξουσίας κατά την βούλησιν εαυτού, μόνον δι' αυτού του μέσου δύναται να εξασφαλισθή. Έθνος του οποίου τα δικαιώματα και αι προνομίαι μόνον επί του χάρτου εισί γραμμένα δεν είναι ελεύθερον...»[21]

Τα γεγονότα του Απριλίου του 1903 ήταν το προλούδιο για αυτό που θα ακολουθούσε. Οι θεαματικές επιχειρήσεις των «**Βαρκάρηδων**» της **Θεσσαλονίκης** (ανατίναξη της Οθωμανικής Τράπεζας και του Καζίνο Αλάμπρα, βύθιση του γαλλικού πλοίου Γκουανταλκιβίρ) αν και άκρως επιτυχημένες επέφεραν τη διάλυσή τους, με αποτέλεσμα τον θάνατο σχεδόν όλων των στελεχών της αναρχικής αυτής ομάδας.[22] Λίγες μέρες αργότερα ο Γκότσε Ντέλτσεφ θα περικυκλωθεί με την τσέτα του από οθωμανικό απόσπασμα κοντά στις Σέρρες και θα σκοτωθεί -ο θάνατός του ήταν καταστροφικό πλήγμα για την «αριστερή» πτέρυγα.

Η εξέγερση του Ίλιντεν, που ξέσπασε στις 20 Ιουλίου, μία εξέγερση τυπικού αγροτικού χαρακτήρα, παρά τις κάποιες επιτυχίες που είχε στη δυτική Μακεδονία, με την κήρυξη της «Δημοκρατίας του Κρουσόβου» και στην περιοχή των Σαράντα Εκκλησιών στην ανατολική θράκη, σύντομα κατέρρευσε. Η ανελέητη καταστολή της από τα οθωμανικά στρατεύματα (με τα οποία συνεργάστηκαν άψογα Πατριαρχικοί κληρικοί όπως Μητροπολίτης Καστοριάς, Γερμανός Καραβαγγέλης) προκάλεσε κύματα συμπάθειας στην Ευρώπη -το μόνο ίσως κατόρθωμα της κίνησης.

Η ΕΜΕΟ βγήκε από αυτή βαριά τραυματισμένη, εξαιτίας της απώλειας πολλών από τα καλύτερα στελέχη της, ειδικά στη Θεσσαλονίκη, αλλά κυρίως με βαριά τραυματισμένο το ηθικό της - η υποστήριξη από το βουλγαρικό κράτος έμοιαζε πια μονόδρομος για πολλούς αυτονομιστές. Η Σόφια κατάφερε πλέον σταδιακά να χειραγωγήσει την οργάνωση, αν και η βία ανάμεσα στις δύο τάσεις συνέχισε ακόμα και εν μέσω του «Μακεδονικού Αγώνα», με αποκορύφωμα τη δολοφονία του βουλγαρόφιλου Μπόρις Σαράφωφ, το 1907, την οποία ενορχήστρωσε ο Γιάνε Σαντάνσκυ.[23] Την εποχή

της δολοφονίας του ο Σαράφωφ είχε ανελιχθεί στην ηγεσία της ΕΜΕΟ, δείγμα της τροπής που έπαιρναν τα πράγματα.

Παρά τις αναλαμπές της δράσης των αυτονομιστών η μοίρα της ΕΜΕΟ είχε κριθεί.

Πολλοί αυτονομιστές αγωνιστές πέρασαν στο στρατόπεδο του βουλγάρικου εθνικισμού, όπως ο Βασίλης (Τσίλιος) Τσακαλάρωφ, ο οποίος από τις συγκρούσεις με τον Γιάνκωφ και τους Βερχοβιστές κατέληξε να καθοδηγεί παραστρατιωτικές μονάδες στο πλευρό του βουλγαρικού στρατού (για να σκοτωθεί σε σύγκρουση με αντίστοιχες ελληνικές συμμορίες το 1913), ενώ άλλοι, όπως ο Σαντάνσκυ προτίμησαν να συνεργαστούν με τους Νεότουρκους, με την ελπίδα ότι θα μπορούσαν να εργαστούν για τον εκδημοκρατισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ελπίδες αυτές διαψεύστηκαν και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και κυρίως οι ανταλλαγές πληθυσμών άλλαξαν για πάντα το πληθυσμιακό τοπίο της Μακεδονίας.

Η ΕΜΕΟ διασπασμένη και με τα περισσότερα ιδρυτικά στελέχη της να έχουν χαθεί, μετατράπηκε σε μία άκρως αντιδραστική οργάνωση, ένα κράτος εν κράτει στο βουλγάρικο τμήμα της Μακεδονίας, αυτό του Πίριν. Ήταν τέτοια δε η ισχύς της, που στις αρχές της δεκαετίας του '20, η Βαλκανική Κομμουνιστική Ομοσπονδία θα αναγκαστεί να την συμπεριλάβει στους επαναστατικούς σχεδιασμούς της για τα Βαλκάνια, προκαλώντας μία κίνηση ντόμινο που επηρέασε καταλυτικά και την εξέλιξη του ελληνικού εργατικού κινήματος και του ΚΚΕ.[24]

Ακόμα και μία τόσο συνοπτική επισκόπηση όσο η παρούσα, δείχνει πως αν μη τι άλλο, η υπόθεση που θέλει τις αυτονομιστικές κινήσεις της Μακεδονίας των τελών του 19^{ου} αιώνα, να είναι πλήρως εξαρτώμενες από τη Σόφια και το βουλγαρικό κράτος, δεν είναι τόσο στέρεα όσο παρουσιάζεται. Ο χαρακτηρισμός «Μακεδόνας», εμφανίζεται ξανά και ξανά σε ημερολόγια, αυτοβιογραφίες και επιστολές και παρά το γεγονός πως πράγματι για τους περισσότερους ανθρώπους της εποχής δεν ανταποκρίνονταν σε κάποιον ξεχωριστό εθνικό προσδιορισμό,

δείχνει πως για πολλούς από αυτούς το όραμα μίας Μακεδονίας αυτόνομης και πολυπολιτισμικής δεν ήταν ένα τρικ για την προσέλκυση υποστηρικτών αλλά ένα ειλικρινές πρόταγμα.

Είναι αν μη τι άλλο προσβλητικό, να αγνοούμε με τόσο επιδεικτικό τρόπο αυτή την τοποθέτηση μίας σειράς ανθρώπων που πέραν όλων των άλλων, υπήρξαν και σκαπανείς κοινωνικών ιδεών σε αυτή τη γωνιά της Ευρώπης, στα πλαίσια της θεοκρατικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εξίσου προσβλητικό είναι, όταν τοποθετήσεις για κατασκευασμένα έθνη (ωσάν να υπάρχουν μη κατασκευασμένα) προέρχονται από «προοδευτικούς» πολιτικούς χώρους, που έβλεπαν στα αλαλάζοντα πλήθη των μακεδονομάχων των συλλαλητηρίων «μαχόμενο λαό». Για αυτούς και μόνο, αντί επιλόγου, παραθέτουμε τις τελευταίες αράδες που σημείωσε ένας από τους «κατασκευασμένης εθνότητας» Μακεδόνας, στιγμές πριν αυτοκτονήσει, όντας περικυκλωμένος από καταδιωκτικό απόσπασμα:

«..Να ξέρετε, σύντροφοι, πως και χωρίς εμάς δεν πρέπει καθόλου να χάνετε το κουράγιο σας. Μη φοβάστε, κάποια μέρα θα τελειώσουν όλα αυτά και θα λάμψει η λευτεριά, η ισότητα και η αδελφοσύνη. Κουράγιο και μόνο κουράγιο! Άλλοι χάνονται τυχαία, άλλοι πεθαίνουν από πυρετό και άλλες αρρώστιες, εμείς πάλι οι ομοϊδεάτες σύντροφοι πεθαίνουμε σε μάχη με τους τυράννους του λαού. Αντίο Μακεδονία, αντίο σύντροφοι, αντίο γονείς και συγγενείς. Ζήτω η επανάσταση, η ελευθερία, η ισότητα και η αδελφοσύνη. Κάτω η τυραννία, κάτω η σκλαβιά..»[25]

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

[1] Εσωτερική Μακεδονοαδριανουπολίτικη Επαναστατική Οργάνωση. Η οργάνωση υιοθέτησε την ονομασία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η γεωγραφική περιοχή που ονομάζουμε σήμερα Μακεδονία ήταν οργανωμένη διοικητικά στα Βιλαέτια της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηρίου και του Κοσσυφοπεδίου. Το Βιλαέτι της Αδριανούπολης περιελάμβανε τη σημερινή ανατολική και δυτική Θράκη.

[2] «..Είναι ωστόσο το θέμα αυτό ελάχιστα μελετημένο από την ελληνική πλευρά, κυρίως παρέμενε άγνωστη η Εσωτερική Μακεδονοαδριανουπολίτικη Επαναστατική Οργάνωση (Ε.Μ.Ε.Ο.), ο βασικότερος και μαχητικότερος φορέας των βουλγαρικών συμφερόντων στην Μακεδονία, δραστήριος, με τον ένα ή άλλο τρόπο, ως και τις παραμονές του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.(...) Είναι περίοδος σκληρής βουλγαρικής προπαγάνδας, συστηματικής προεργασίας σε ιδεολογικό αλλά και τον τομέα εξοπλισμού και δράσης στην οργάνωση..» Το παραπάνω αποτελεί απόσπασμα από την σύνοψη της μεταπτυχιακής εργασίας της Άννας Παναγιωτοπούλου, Από την Θεσσαλονίκη στο Κρούσοβο. Ιδεολογία, Οργάνωση, και δράση της Ε.Μ.Ε.Ο. (1893-1903), η οποία εκπονήθηκε στο Α.Π.Θ. το 1993. Παρά το γεγονός ότι παρέμεινε αδημοσίευτη αξιοποιείται συνεχώς σαν πηγή από διάφορες ελληνόψυχες διαδικτυακές σελίδες. Στον παρακάτω σύνδεσμο υπάρχουν πλην της σύνοψης αυτής, παρόμοιες εργασίες με άξονα την αποδόμηση της ύπαρξης μακεδονικής εθνικής ταυτότητας: www.imma.edu.gr

[3] Φάκελος 31, Αρχείο Ίωνος Δραγούμη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

[4] Γιώργος Μαργαρίτης, Και οι «άλλοι» έχουν ιστορία, άρθρο στο περιοδικό «Ο Πολίτης», τεύχος 121, Μάρτιος 1993, σ. 23

[5] Λέον Τρότσκι, Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913, Αθήνα 1993, Εκδόσεις Θεμέλιο, σ. 281, Συνέντευξη του ηγετικού στελέχους της ΕΜΕΟ, Κρίστο Μάτωφ στον Λέον Τρότσκι, στις 22/10/1912.

[6] Γιώργος Μαργαρίτης, όπου παραπάνω, σ. 23

[7] Βασίλης Τσακαλάρωφ, Το ημερολόγιο του Ίλιντεν, Αθήνα 2010, Εκδόσεις Πετσίβα, από την εισαγωγή του Γιώργου Πετσίβα, σ. ιε

[8] Γιώργος Μαργαρίτης, σ. 23

[9] Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897 – 1913*, Θεσσαλονίκη 1993, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, σ. 53

[10] Η διαδικασία προσχώρησης ενός οικισμού στην Εξαρχία θεωρητικά ήταν ζήτημα επιλογής των κατοίκων. Στην πράξη τα πράγματα ήταν αρκετά διαφορετικά με αποτέλεσμα περιστατικά όπως το παρακάτω, ιδιαίτερα ενδεικτικά της κατάστασης που επικρατούσε στην Μακεδονία. Γράφει λοιπόν ο Δραγούμης το 1903: «..Έτυχε να ζητήσει ο (Πατριαρχικός) Μητροπολίτης Σερρών την επιχορήγησιν αυτού από χωρικών χωρίου άρτι προσέλθοντος εις την ορθοδοξίαν, ούτε δ' απεκρίναντο ότι είχαν ήδη πληρώσει ταύτην εις αυτόν. Και τω όντι είχαν ήδη πληρώσει ταύτην, ουχί όμως εις αυτόν αλλ' εις τους προκρίτους του χωρίου ειπόντας αυτοίς, κατά την συνήθειαν, ότι είχε ζητήσει ταύτην ο Μητροπολίτης. Οι χωρικοί ούτοι ουδέποτε, φαίνεται, είχαν μάθει ούτε ότι είχαν γίνει σχισματικοί, ούτε ότι είχαν μείνει σχισματικοί, ούδ' ότι είχαν προσέλθει πάλιν εις την ορθοδοξίαν, τις οίδε δε πως εξεμεταλλεύοντο αυτούς οι πρόκριτοι του χωρίου αυτών. Οι χωρικοί ούτοι ήσαν και απηλλαγμένοι του κόπου της μεταπηδήσεως, τοσούτον η θρησκευτική αυτών συνείδησις ήτο προηγμένη. Περί δε εθνικής συνειδήσεως ούδε λόγος δύναται να γίνει..» Φάκελος 31, Αρχείο Ίωνος Δραγούμη, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

[11] Τάσος Κωστόπουλος, *Πόλεμος και Εθνοκάθαρση – Η ξεχασμένη πλευρά μίας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης 1912-1922*, Αθήνα 2007, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, σ.σ. 55-56

[12] Βραχύβιο μόρφωμα στην ομώνυμη πόλη που προήλθε από την εξέγερση του Ίλιντεν το 1903.

[13] Βασίλης Τσακαλάρωφ, *Το ημερολόγιο του Ίλιντεν*, Παράρτημα 38°, «Η διακήρυξη του Κρουσόβου», σ.σ. 494-496

[14] Γιώργος Μαργαρίτης, σ. 24

[15] Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897 – 1913*, Θεσσαλονίκη 1993, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, σ.σ. 48-49

[16] Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897 –*

1913, σ.σ. 48-52

[17] Douglas Dakin, σ. 51

[18] Γιώργος Μαργαρίτης, σ. 24

[19] Βασίλης Τσακαλάρωφ, από την εισαγωγή του Γιώργου Πετσίβα, σ.σ. ια-ιβ.

[20] Βασίλης Τσακαλάρωφ, σ. 182

[21] Βασίλης Τσακαλάρωφ, Παράρτημα 14°, σ. 438

[22] Γιώργος Μαργαρίτης, σ. 24

[23] Λέον Τρότσκι, *Τα Βαλκάνια και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913*, σ. 282

[24] Πιο αναλυτικά βλ. Αλέξανδρος Δάγκας – Γιώργος Λεοντιάδης, *Κόμιντερν και Μακεδονικό Ζήτημα: Το ελληνικό παρασκήνιο, 1924*, Θεσσαλονίκη 2008, Εκδόσεις Επίκεντρο

[25] Βασίλης Τσακαλάρωφ, σ. 142

Ποιοι Μακεδονομάχοι;

Βασίλης Γεωργάκης

Θα μπορούσε κανείς να προεκτείνει το ερώτημα, στο πρότυπο του συγγραφικού έργου του «Τρελού Στρατηγού», και να αναρωτηθεί *ποιοι Μακεδόνες και ποια Μακεδονία* – απλώς εδώ η διαφορά είναι ότι Μακεδονία υπάρχει, όπως και Μακεδόνες, τουλάχιστον σε τρία κράτη. Μια πιο ενδιαφέρουσα ερώτηση θα ήταν **ποιοι Μακεδονομάχοι και ποια ελληνική Μακεδονία;**

Η περίπτωση της Μακεδονίας είναι μία από τις πιο παράξενες,

όσον αφορά τη μυθολογία του ελληνικού εθνικισμού. Για οποιονδήποτε έχει μεγαλώσει στην Ελλάδα, η Μακεδονία είναι Ελληνική (και μία) η αλήθεια όμως είναι ότι αυτό δεν ίσχυε πάντοτε. Και δεν μιλάμε για την εποχή που ο Δημοσθένης εκφωνούσε τους πύρινους Φιλιππικούς του και οι πόλεις του ελληνικού νότου αναζητούσαν συνεχώς ευκαιρίες για να εξεγερθούν εναντίον του βασιλείου της Μακεδονίας' μιλάμε για το σύγχρονο ελληνικό κράτος όπως αυτό στήθηκε τον 19^ο αιώνα. Για να μελετήσει κανείς τη στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στην εκτεταμένη αυτή περιοχή, της οποίας τα όρια καθορίστηκαν επακριβώς το 1878, θα πρέπει να σκαλίσει αρκετά βαθύτερα, στην ίδια τη διαμόρφωση του εθνικού αφηγήματος.

Είναι γενικά γνωστό και αποδεκτό, πως το ελληνικό εθνικό αφήγημα διαμορφώθηκε μέσα σε ένα εξαιρετικά δυσχερές διεθνές περιβάλλον, σε μία Ευρώπη αλλεργική στα επαναστατικά κινήματα είτε εθνικοαπελευθερωτικού είτε κοινωνικού χαρακτήρα. Σήμερα υπάρχει μία τάση να υπερτιμάται ο ρόλος της κοινής γνώμης στα δυτικοευρωπαϊκά κράτη καθώς και ο ρόλος του ρεύματος του Φιλελληνισμού, είναι όμως μία πραγματικότητα πως η Ελληνική Επανάσταση είχε *a priori* υποστηρικτές, ανθρώπους επηρεασμένους από την εξιδανικευμένη εικόνα της Αρχαίας Ελλάδας.

Είναι πολύ φυσικό το ελληνικό εθνικό αφήγημα να έχει ως άξονα ένα παρελθόν το οποίο λάμβανε ευρεία αποδοχή – ήταν ένας ανέξοδος τρόπος να νομιμοποιηθεί ο αγώνας για την ανεξαρτησία. Τα οράματα για τη Ρωμανία που θα φέρει κι άλλο θα μπορούσαν να περιμένουν. Το Μεσαιωνικό Βυζάντιο θα αργούσε πολύ να πάρει τη θέση του στην αφήγηση της τρισχιλιετούς συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού. Στην αφήγηση αυτή δεν περίσσευε όμως μόνο η δεσποτική Βυζαντινή μοναρχία – περίσσευε και ακόμα μία, το βασίλειο της Μακεδονίας, η νίκη του οποίου στην Χαιρώνεια έθαψε την ελευθερία των Ελλήνων.

Η φράση αυτή σήμερα ξενίζει, καθώς είναι τόσο διάχυτη η αφήγηση που θέλει τη Μακεδονία αναπόσπαστο τμήμα του ελληνισμού, που ακόμα και αν κάποιος αναγνωρίζει πως ο

ελληνικός νότος πρέσβευε έναν τελείως διαφορετικό τρόπο πολιτικής οργάνωσης από αυτόν της μακεδονικής μοναρχίας, δυσκολεύεται να δεχτεί την επέκταση του βασιλείου του Φιλίππου ως υποδούλωση των Ελλήνων. Η φράση αυτή ωστόσο για πολλά χρόνια διδάσκονταν σε μαθητές του ελληνικού κράτους. Συγκεκριμένα, το παιδικό βιβλίο *Γεροστάθης*, έργο του Λέοντος Μελά (1812 – 1879), σημαντικού Έλληνα Διαφωτιστή, περιέχει διατυπώσεις οι οποίες σήμερα θα αναθεματίζονταν:

«.. Όταν δε ακολούθως το Μακεδονικόν χρυσίον του Φιλίππου εισέδυσεν εις τας Αθήνας, ο δε Δημάδης και λοιποί όμοιοί του, φορούντες το πορφύρας και λαμπρά ενδύματα, αλειμμένοι δε με πολύτιμα μύρα, ανήγειραν εντός των Αθηνών οικίας ιδιωτικάς πολυτελεστέρας των δημοσίων οικοδομών, τας δε γυναίκας των κατεστόλιζον, και εκ της Σικελίας επροσκάλουν μαγείρους, τότε η αυτονομία της Ελλάδος ετάφη ζώσα εις την μάχην της Χαιρώνειας! (...) Τοιουτοτρόπως ο εμφύλιος αυτός και πεισματώδης πόλεμος [ο Πελοποννησιακός], προξενήσας την παρακμήν της ελευθέρας Ελλάδος, προητοίμασε την την υποταγήν αυτής υπό το σκήπτρον του Μακεδόνοσ Φιλίππου, επομένως δε την υποδούλωσιν υπό τον ζυγόν της Ρώμης, και επί τέλους την δέσμευσίν της δια των σκληρών αλύσεων του Μωάμεθ». [1]

Για έναν άνθρωπο όπως ο Μελάς, ο οποίος είχε σπουδάσει στην Ευρώπη και άνηκε στον σκληρό κύκλο των Ελλήνων Διαφωτιστών, η **πολιτική οργάνωση** ήταν η ειδοποιός διαφορά ανάμεσα σε Έλληνες και Μακεδόνες, παράλληλα αξιοπρόσεκτη είναι η παράλειψη της «ελληνοχριστιανικής» Βυζαντινής Αυτοκρατορίας – από την Ρώμη πάμε κατευθείαν στον Μωάμεθ. Το συγκεκριμένο βιβλίο δεν σχεδιάστηκε για να αποτελέσει σχολικό εγχειρίδιο, παρ' όλα αυτά υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλές αναγνωστικό σε δημοτικά μέχρι και το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Αν και παιδικό βιβλίο εξαρχής, το συγκεκριμένο έργο αποτελεί μία εξαιρετική φωτογραφική αποτύπωση της εποχής (συγγράφηκε το 1858) – το 1860 η Εκκλησία επανέρχεται πια δυναμικά στο προσκήνιο και η περίοδος όπου κυριάρχησαν οι Διαφωτιστές στην ελληνική διανόηση κλείνει.

Την αποκατάσταση (και) της Μακεδονίας θα αναλάβει ο Παπαρρηγόπουλος, με την πασίγνωστη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Κατά αυτόν ο Φίλιππος ήταν Βασιλέας των Ελλήνων, συνεπώς ήταν η Ρώμη αυτή που στέρησε από τους Έλληνες την ελευθερία τους και όχι οι Μακεδόνες. Με αυτό τον τρόπο η Μακεδονία σταδιακά βρίσκει τη θέση της στο ελληνικό εθνικό αφήγημα. Μπορεί το έργο του Παπαρρηγόπουλου να μην βρήκε τότε τον δρόμο του προς τα σχολεία, έγινε ωστόσο εξαιρετικά δημοφιλές, αντανakλώντας την υποχώρηση των Διαφωτιστών στις μάζες. Η συζήτηση για τις πνευματικές διαμάχες της εποχής είναι ξεχωριστό θέμα από μόνο του, αυτό που μπορούμε να κρατήσουμε είναι πως η Μακεδονία σίγουρα δεν θεωρούνταν πάντα Ελληνική.

Αυτό δεν σημαίνει πως το ελληνικό κράτος δεν είχε βλέψεις προς τον Βορρά. Κάθε άλλο. Ωστόσο ήταν τέτοια η βεβαιότητα και η σιγουριά του ελληνικού κράτους πως αποτελούσε τον δικαιωματικό κληρονόμο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που δεν υπήρχε λόγος να εξηγηθούν οι επεκτατικές βλέψεις με εθνοτικά κριτήρια. Η απόσχιση της Βουλγαρικής Εκκλησίας τη δεκαετία του 1870 και η ταυτόχρονη αφύπνιση του βουλγαρικού εθνικισμού ήταν τα γεγονότα που διαμόρφωσαν τη νέα στάση απέναντι στη Μακεδονία.

Η Μεγάλη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου τελικά ανατράπηκε στο Βερολίνο, αλλά ο κίνδυνος παρέμενε και ήταν πολύ μεγάλος. Οι εχθροί του Έθνους πλέον αλλάζουν: οι Τούρκοι τουλάχιστον δεν προσπάθησαν ποτέ να μας πάρουν τη θρησκεία, τη γλώσσα, τον εθνισμό μας, γράφει ο Ίων Δραγούμης, οι Βούλγαροι όμως και η σχισματική Εξαρχία; Και εδώ τέθηκαν πλέον σκληρά ερωτήματα για τον ελληνικό εθνικισμό.

Πώς μπορούσαν οι Βούλγαροι να προσελκύουν τόσο εύκολα υποστηρικτές στα Οθωμανικά Βαλκάνια;

Ακόμα χειρότερα, οι βλέψεις αυτές των Βουλγάρων θεωρούνταν νόμιμες στη Δύση: δεν ήταν έθνος αυτό που μοιράζονταν την ίδια γλώσσα; Δεν είχαν κάθε δικαίωμα οι Βούλγαροι να απευθύνονται

στους Σλαβόφωνους της Μακεδονίας, την πλειοψηφία του χριστιανικού πληθυσμού της περιοχής; Και πώς άραγε θα απαντούσε το ελληνικό κράτος; Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν είναι μόνο η απρόσμενη προπαγανδιστική επιτυχία των Βουλγάρων στη Μακεδονία που καταθλίβει τους Έλληνες – η Βουλγαρία μοιάζει με ένα κράτος απόλυτα επιτυχημένο σε όλους τους τομείς του, με τον στρατό της ειδικά να γίνεται φόβητρο για τους Οθωμανούς. Η Πρωσία των Βαλκανίων είναι εδώ και η Ψωροκώσταινα πρέπει να ριχτεί στη μάχη απέναντί της.

Η απάντηση του ελληνικού εθνικισμού δόθηκε με αυτό που έμεινε γνωστό ως **εθνικός φρονηματισμός**. Αν κάποιος αναρωτηθεί πώς εμφανίστηκε ο Μέγας Αλέξανδρος στη μυθολογία της Δημοκρατίας της Μακεδονίας θα πρέπει να κοιτάξει την Αθήνα και όχι τα Σκόπια. Ήταν οι Έλληνες εθνικιστές αυτοί που χρησιμοποίησαν το αρχαίο παρελθόν της Μακεδονίας για να προσελκύσουν την υποστήριξη των σλαβόφωνων κατοίκων, τους οποίους ο ελληνικός εθνικισμός τους ήθελε Έλληνες, οι οποίοι είχαν την «ατυχία» να χάσουν προσωρινά τη γλώσσα τους.[2] Με αυτό τον τρόπο το ελληνικό κράτος πίστευε ότι μπορούσε να χτυπήσει κα το ζήτημα της γλώσσας, η οποία και αποτελούσε εκείνη την εποχή στην Ευρώπη το κυριότερο κριτήριο εθνικού προσδιορισμού.

Στη μάχη για τη Μακεδονία θα αξιοποιηθεί και το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Το ενδιαφέρον σε αυτή την περίπτωση είναι πως ο ίδιος ο οργανισμός δεν θα ταχθεί επίσημα στο πλευρό του ελληνικού κράτους, πέραν κάποιων μεμονωμένων προσώπων, όπως ο Μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης. Θα αξιοποιηθεί όμως το κύρος του πανάρχαιου αυτού θεσμού – ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η επιλογή ανάμεσα σε Πατριαρχείο και βουλγαρική Εξαρχία θα αποτελεί κριτήριο εθνικού προσδιορισμού. Το Πατριαρχείο όμως είναι αυτό που σίγουρα απολαμβάνει πολύ μεγαλύτερο κύρος ανάμεσα στους αγροτικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας, σε σχέση με τη σχισματική Εξαρχία. Στη Μακεδονία από εδώ και στο εξής, η μάχη θα δοθεί στο επίπεδο της προσέλευσης υποστηρικτών του εκάστοτε εθνικισμού. Εκκλησίες, σχολεία και δάσκαλοι θα βρεθούν στα χαρακώματα του άτυπου

αυτού πολέμου. Αργότερα φυσικά θα έρθουν στο προσκήνιο και πραγματικοί στρατιώτες και ο πόλεμος θα γίνει αρκετά αληθινός για τους κατοίκους της Μακεδονίας.

Η νέα αυτή πρόκληση απαιτούσε αναμόρφωση του εθνικού αφηγήματος. Πλέον οι Βυζαντινοί Αυτοκράτορες δεν ήταν οι απόλυτοι μονάρχες μίας σκοτεινής περιόδου, αλλά οι πολεμιστές που με το σπαθί στο χέρι υπερασπίστηκαν τον Μεσαιωνικό Ελληνισμό από τους (νέους) προαιώνιους εχθρούς του – ο εξαγνισμός αυτός αποτυπώθηκε στη λογοτεχνία, με τους Κωστή Παλαμά και την Πηνελόπη Δέλτα να δίνουν τον τόνο, σε έργα όπως η *Φλογέρα του Βασιλιά* και το μυθιστόρημα *Τον Καιρό του Βουλγαροκτόνου*.

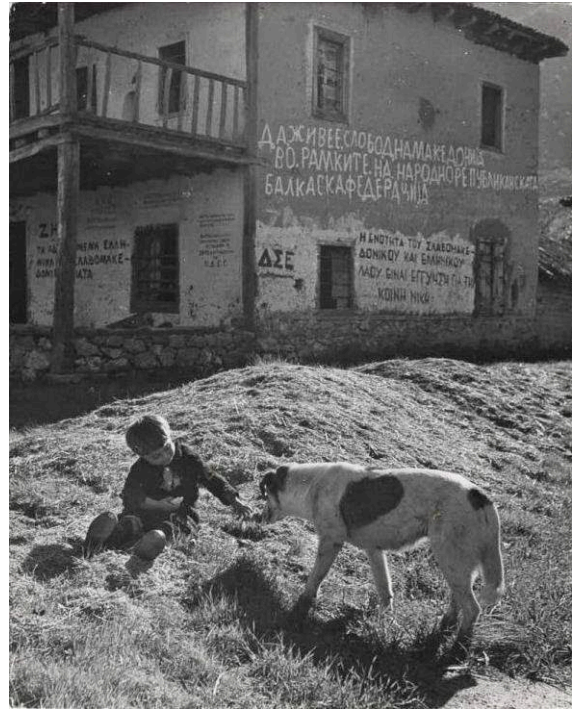
*Σε κυβερνητικό επίπεδο η αλλαγή αυτή αποτυπώθηκε στη χαλάρωση των εντάσεων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ειδικά μετά την πανωλεθρία του 1897 και κυρίως με τη μεγάλη **εξέγερση του Ίλιντεν**.*

Η μεγάλη αυτή αγροτική εξέγερση που ενέπλεξε μεγάλα τμήματα του σλαβόφωνου πληθυσμού της δυτικής Μακεδονίας έχει λάβει πια διαστάσεις μύθου στις εθνικές μυθολογίες Βουλγαρίας και Μακεδονίας και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Όσον αφορά πάντως την ελληνική πλευρά, είναι ένα επεισόδιο κατά το οποίο οι φορείς του ελληνικού εθνικισμού θα συνεργαστούν άψογα με τις οθωμανικές αρχές για την ανηλεή καταστολή μίας, ως επί το πλείστον, κοινωνικής εξέγερσης. Ο Γερμανός Καραβαγγέλης, ο περίφημος Μητροπολίτης Καστοριάς, ο οποίος ενεπλάκη ενεργά στον «Μακεδονικό Αγώνα», καταγράφει στα απομνημονεύματά του με ικανοποίηση την καταστολή του κινήματος, από τον φίλο του Χουσεΐν Χούσνι Πασά ενώ δεν χάνει την ευκαιρία να επαναφέρει στο Πατριαρχείο άτυχους εξαρχικούς χωρικούς που είδαν τα χωριά τους να καταστρέφονται:

«...Μπαίνουν στα καΐκια της λίμνης Καστοριάς, έρχονταν στην Καστοριά και ίσια στην Μητρόπολι. Όλοι σχεδόν ήταν βουλγαρόφωνοι Έλληνες (σ.σ. εννοεί Πατριαρχικοί). Ήλθαν όμως

μαζί τους και μερικοί συγγενείς τους βουλγαρίζοντες και μου ζητούσαν συγχώρησι, λέγοντας ότι οι Βούλγαροι τους είχαν γελάσει και με παρακαλούσαν να τους σώσω. Κι άλλοι πάλι, Βούλγαροι αυτοί, μου γράφουν μαζί με τους δικούς μας από ένα μοναστήρι πάνω από τη Ζαγοριτσάνη, των Αγίων Σαράντα, και με ικετεύουν. “Σώσε μας”. **Τότε βρήκα ευκαιρία και τους έβαλα να μου κάνουν αναφορές ότι επιστρέφουν στην ορθοδοξία και ανήκουν πια στο Πατριαρχείο.** Σωρηδόν φτάναν απ’ όλα τα βουλγαρίζοντα ως τότε χωριά οι αναφορές στην κυβέρνηση και στη Μητρόπολι...». [3]

Το μόνο που μπορεί να προκαλέσει μεγαλύτερη θλίψη από αυτή την εμπορία εθνικής συνείδησης με αντάλλαγμα τη σωτηρία, είναι ο τρόπος με τον οποίο το οθωμανικό κράτος κατέστειλε την εξέγερση, χρησιμοποιώντας άτακτα μπουλούκια αλβανόφωνων μουσουλμάνων κυρίως – μία υπενθύμιση της υφής της κρατικής οντότητας που αποτελούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία και που σήμερα κάποιοι εξιδανικεύουν. Το Ίλιντεν τελικά απέτυχε παταγωδώς με σοβαρότερη συνέπεια τον **αποδεκατισμό των σοσιαλίζοντων αγωνιστών της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (ΕΜΕΟ)**, η οποία και αργότερα ταυτίστηκε με τις επιδιώξεις του βουλγάρικου εθνικισμού. Η εξέγερση, παρά την αποτυχία της, ενεργοποίησε τον ελληνικό κρατικό μηχανισμό, ο οποίος αυτή την φορά κινήθηκε δυναμικά για να αλλάξει την εις βάρος του κατάσταση στη Μακεδονία. Έτσι φτάνουμε πια στον «Μακεδονικό Αγώνα».

1949, χωριό Μπούκοβικ (Οξιιά), Φλώρινα. Στο φόντο φαίνεται ένα κτήριο με επαναστατικά συνθήματα γραμμένα στα ελληνικά και στα μακεδονικά. Το σύνθημα καλεί σε ενότητα λέγοντας: “Ζήτω η ελεύθερη Μακεδονία στους κόλπους της λαϊκής δημοκρατικής βαλκανικής ομοσπονδίας”.

Η στολή του Μακεδονομάχου φορέθηκε πολύ στο συλλαλητήριο της Θεσσαλονίκης και έχει γενικότερα αποκτήσει μυθικό στάτους – πέραν όμως της στολής, του Παύλου Μελά και της ακαθόριστης έννοιας «Κομιτατζής» δεν φαίνεται να έχει πολύς κόσμος ιδέα για το τί πραγματικά ήταν το επεισόδιο που ονομάζουμε Μακεδονικό Αγώνα. Η πρόσβαση σε απομνημονεύματα Μακεδονομάχων είναι πολύ εύκολη, ενώ κανείς ιστορικός, οποιασδήποτε πολιτικής τοποθέτησης δεν έχει πρόβλημα να παραδεχθεί πως ο «Αγώνας» δεν ήταν τίποτα παραπάνω από ένα φεστιβάλ φόνων, λεηλασιών, εμπρησμών και εκφοβισμών, εκπορευόμενο από ομάδες οριακά κοινών λούμπεν στοιχείων ενδεδυμένων με τον μανδύα μίας

ευγενικής ιδέας, ενός εθνικισμού, είτε ελληνικού είτε βουλγάρικου. Γιατί μόνο λούμπεν στοιχεία μπορούν να εκτελούν σε ενέδρες ανυποψίαστους δασκάλους, ιερείς και χωρικούς ή να εισβάλλουν σε γάμους και να πυροβολούν στο ψαχνό όπως περιγράφει και πάλι ο Καραβαγγέλης:

«Το 1905 στο Ζέλενιτς (σ.σ. σημερινό Σκλήθρο Φλώρινας) γινόταν ένας γάμος βουλγάρικος. Αυτό το έμαθε το σώμα του Καούδη, μπήκε στο γάμο κι επειδή έσβησαν τα φώτα έρριξε στα σκοτάδια και σκότωσε δεκαπέντα ή δεκάξι Βούλγαρους. Η νύφη και ο γαμπρός δεν σκοτώθηκαν. Αυτό το κάναν γιατί είχαν την ιδέα ότι στο γάμο ήταν και μέλη βουλγάρικων συμμοριών, για να τρομάξουν τους Βουλγάρους».[4]

Το γεγονός ότι αν διπλώσεις τον χάρτη, η Κρήτη πέφτει πάνω στην Μακεδονία, το διαπίστωσαν οι χωρικοί της Μακεδονίας με τον σκληρό τρόπο. Ο Καούδης πάντως θεωρείται πια ήρωας και πρότυπο για αυτούς που κάλπασαν στο συλλαλητήριο γεμάτοι περηφάνια. Φυσικά η κηδεία του, το 1956, έγινε δημοσία δαπάνη σε μία εξελληνισμένη θεσσαλονίκη για την οποία κόπιασε με «ηρωικό» τρόπο. Ο ίδιος ο Παύλος Μελάς, η φιγούρα που περιβλήθηκε όσο καμία άλλη τον μανδύα του ήρωα από το ελληνικό κράτος, λίγες μέρες πριν τον θάνατό του, γράφει στη γυναίκα του τα εξής:

«..Τώρα εννόησα, ότι δεν ημπορώ εγώ να διευθύνω τοιαύτην εργασίαν. Έτρεμα και είχα ρίγος, ησθανόμην τον εαυτόν μου ένοχαν πρίν ακόμη εγκληματίσω. Έβλεπα τα μαυρισμένα και κοκκαλιάρικα χέρια μου και μου εκίνουν φρίκην (...) Το βράδυ... επήγα εις την εκκλησίαν του μοναστηρίου, την χαμηλήν, παναρχαίαν εκκλησίαν. Και εκεί μόνος εις το σκότος έκλαυσα με απελπισία. Ησθανόμην ως εις την κόλασιν και εντελώς μόνος. Ελησμόνησα όλον το ωραίον, το υψηλόν και το ευγενές μέρος της αποστολής μου και έβλεπα μόνον φόνους αγρίους, δολίους, ερήμωσιν οικογενειών, απελπισίαν γονέων, τέκνων, αδελφών.»[5]

«Προκοπάννα. Παρασκευή 17 Σεπτεμβρίου 1904. Νάτα μου,... Εις τας 4 μ.μ. εισήλθομεν εις την Προκοπάναν. Οι δύο κακούργοι (σ.σ. ο

Βούλγαρος δάσκαλος και ο παπάς) εφονεύθησαν επιστρέφοντας εκ κηδείας τινός. Μετά τούτο -την κατάστασιν της ψυχής μου την εννοείς- ανεχωρήσαμεν αμέσως δια Βελκαμένην ακολουθήσαντες βαθυτάτην, μακροτάτην και κοπιωδεστάτην χαράδραν. Καθ' όλον το διάστημα περιπατούσα ως μεθυσμένος, έκλαια σχεδόν διαρκώς. Σας εσυλλογιζόμην όλους με απελπισίαν, με απόγνωσιν. **Εγώ ενόμιζα, ότι το ωραίον και ευγενές έργον, το οποίον ανέλαβα, μόνο με ευγενείς και ωραίας πράξεις θα εξετελείτο, χωρίς να συλλογισθώ τας σκληράς ανάγκας, τας οποίας ήθελον απαντήσει και τας φοβεράς λεπτομερείας των.** Παρήλθον 24 ώραι και ακόμη κλαίω, όταν το συλλογίζομαι. Ένα γνώριζε, ότι τους είδα μόνον την στιγμήν της συλλήψεώς των». [6]

Ο Παύλος Μελάς είναι φανερό πως είχε αναλάβει μία αποστολή, την οποία δεν είχε το κουράγιο να φέρει εις πέρας. Και πώς θα μπορούσε; Μιλάμε για έναν άνθρωπο αστικής καταγωγής, ο οποίος δεν είχε ιδέα τι ακριβώς είχε αναλάβει να κάνει. Όταν συνειδητοποίησε τη μορφή του αγώνα, λύγισε. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός πως οι επιστολές αυτές έχουν εκδοθεί από τη σύζυγό του, δεν είναι δα κρατικό μυστικό.

Η «ηρωική» δράση Κομιτατζήδων και Μακεδονομάχων το μόνο που πέτυχε ήταν να τρομοκρατήσει τον πληθυσμό της Μακεδονίας και να προκαλέσει κύματα προσφύγων προς πιο ήσυχες περιοχές. Πέτυχε όμως και ένα παράδοξο: την ειλικρινή ανακούφιση και αποδοχή της επικράτησης των Νεότουρκων. Κανένας ιστορικός δεν το αμφισβητεί αυτό σοβαρά, το κύμα συμφιλίωσης που απλώθηκε στην ύπαιθρο την επόμενη του κινήματος ήταν τέτοια που έκανε κάθε συζήτηση για συνέχιση του Αγώνα αστεία. Πράγματι οι ένοπλες συμμορίες έπαυσαν τη δράση τους απότομα το 1908.

Η ιστορία λοιπόν πίσω από τη Μακεδονία παρουσιάζει την εξής παραδοξότητα: είναι η αχίλλειος πτέρνα του ελληνικού αφηγήματος. Όλα τα στοιχεία είναι διαθέσιμα, πάμπολλες μελέτες έχουν γίνει πάνω στο ζήτημα της περιοχής και ελάχιστοι σοβαροί μελετητές αρνούνται να αναγνωρίσουν τις διαδικασίες που ακολούθησε το ελληνικό κράτος για να εξελληνίσει το κομμάτι της Μακεδονίας που της έλαχε μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Πάλι όμως είμαστε εδώ να συζητάμε τα ίδια και να παρακολουθούμε τα ίδια εθνικιστικά καρναβάλια.

Πίσω από το κιτσαριό που παρακολουθήσαμε στη Θεσσαλονίκη και αναμένεται να κατέβει και στην Αθήνα, αρθρώνονται και υποτιθέμενες σοβαρές φωνές που ανησυχούν για αλυτρωτικές επιδιώξεις μίας χώρας όπως η Δημοκρατία της Μακεδονίας, η οικονομία της οποίας έχει καιρό τώρα αλωθεί από το ελληνικό κεφάλαιο. Από την άλλη πλευρά, αναλύσεις προσκείμενες κυρίως στον χώρο της Αριστεράς τονίζουν (και καλώς πράττουν) τον ρόλο του NATO στην περιοχή και τα γεωστρατηγικά συμφέροντα ΗΠΑ-Ρωσίας στον χώρο των Βαλκανίων. Καμία κουβέντα για την αυτοδιάθεση και τα ζητήματα ταυτότητας, με το ΚΚΕ να πετά στον κάλαθο των αχρήστων δεκαετίες συνεπούς διεθνισμού, αρνούμενο να αναγνωρίσει την ύπαρξη Μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα, σβήνοντας μονοκοντυλιά την τριετία του Εμφυλίου Πολέμου.

Εδώ τίθεται λοιπόν το εξής ζήτημα: θα αφήνουμε ένα ζήτημα όπως το Μακεδονικό, το οποίο ρίχνει νερό στον μύλο δύο τουλάχιστον εθνικισμών, να χρονίζει εις τον αιώνα του άπαντα, αναθέτοντας την επίλυση του σε ένα αόριστο μετα-επαναστατικό μέλλον, κατά το οποίο η επιρροή οργανισμών όπως το NATO θα έχει μηδενιστεί στα Βαλκάνια; Ή θα πράξουμε τουλάχιστον κάποια λίγα σε αυτή τη χρονική στιγμή, για να χτυπήσουμε τους εθνικισμούς ένθεν και κείθεν των συνόρων;

Μην ξεχνάμε άλλωστε πως η σημερινή Δημοκρατία της Μακεδονίας πέρασε τον σοσιαλισμό της Γιουγκοσλαβίας και του Τίτο, ο οποίος προσπάθησε περίπου με διατάγματα να εξαλείψει τον εθνικισμό –με τα γνωστά αποτελέσματα. Φυσικά η εγχώρια παραφροσύνη δεν ξεπλένει το κιτσαριό της κυβέρνησης Γκρουέφσκι, το οποίο πιθανότατα θα επανέλθει αν το ζήτημα συνεχίσει να διαιωνίζεται με τις ευλογίες της εγχώριας Δεξιάς και Αριστεράς.

Ως προς το τι θα μπορούσαμε να κάνουμε, τα πράγματα είναι αρκετά απλά. Δεν υπάρχει κάποια αυταπάτη όσον αφορά τον ρόλο

και την αντίληψη των κρατών για τα περίφημα εθνικά ζητήματα και δεν αναμένει κανείς πως οι δύο σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις Αθήνας και Σκοπίων θα λύσουν το ζήτημα, με βάση το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού και της αυτοδιάθεσης. Δεν τίθεται κανένα ζήτημα ανάθεσης σε δύο θεωρητικά μετριοπαθείς κυβερνήσεις.

Για όλους αυτούς που δεν θέλουν απλώς να κατανοήσουν τον κόσμο αλλά και να τον αλλάξουν, υπάρχει το εξής πρόβλημα: έχουμε κατανοήσει πραγματικά τη φύση του Μακεδονικού και άλλων εθνοτικών ζητημάτων στα Βαλκάνια καθώς και τη φύση των εθνικισμών των Βαλκανίων; Κι αν όχι, μήπως θα έπρεπε να δοκιμάσουμε να το κάνουμε πριν αρχίσουμε να πετάμε λύσεις;

Προτεινόμενη Βιβλιογραφία:

- «Ελληνικός Εθνικισμός – Μακεδονικό Ζήτημα, Η ιδεολογική χρήση της Ιστορίας», συλλογικό, Αθήνα 1992, Έκδοση της Κίνησης Αριστερών Ιστορικού Αρχαιολογικού (Πρακτικά εκδήλωσης του 1992, με ομιλητές τους Τάσο Κωστόπουλο, Λεωνίδα Εμπειρίκο και τον Δημήτρη Λιθοξόου. Στο έργο παρατίθενται αποσπάσματα πρωτογενών πηγών.)
- Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία*, Αθήνα 2015, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια (Η διαμόρφωση του ελληνικού εθνικού αφηγήματος μέσα από την πορεία και εξέλιξη της σχολικής ιστορίας)
- Ναταλία Μελά, *Πάυλος Μελάς*, Αθήνα – Ιωάννινα 1992, Εκδόσεις Δωδώνη
- Γιώργος Μαργαρίτης, *Οι Πόλεμοι*, στο «Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα», Επιμ, Χρήστος Χατζηιωσήφ, Αθήνα 2009, Εκδόσεις Βιβλιόραμα
- Έλλη Σκοπετέα, *Οι Έλληνες και οι εχθροί τους*, στο «Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα», Επιμ, Χρήστος Χατζηιωσήφ, Αθήνα 2009, Εκδόσεις Βιβλιόραμα
- Τάσος Κωστόπουλος, *Η Απαγορευμένη Γλώσσα, Κρατική*

καταστολή των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική
Μακεδονία, Αθήνα 2000, Μαύρη Λίστα

Παραπομπές:

[1] Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία*, Αθήνα 2015, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, σ.σ. 261-262.

[2] Ενδεικτικά την συγκεκριμένη θεωρία αναπτύσσει ο Ιωάννης Χολέβας, στο έργο *Οι Έλληνες Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας*, εκδόσεις Πελασγός.

[3] «Ελληνικός Εθνικισμός – Μακεδονικό Ζήτημα, Η ιδεολογική χρήση της Ιστορίας», συλλογικό, Αθήνα 1992, Έκδοση της Κίνησης Αριστερών Ιστορικού Αρχαιολογικού, σ.σ. 61-62.

[4] Όπου παραπάνω σ. 63 Για τον ματωμένο γάμο του Ζέλενιτς υπάρχουν αρκετές διαφωνίες, στο γεγονός ωστόσο αναφέρεται ρητά και ο Γιώργος Μαργαρίτης – Γιώργος Μαργαρίτης, *Οι Πόλεμοι*, στο «Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα», Επιμ, Χρήστος Χατζηιωσήφ, Αθήνα 2009, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, σ. 174.

[5] Ναταλία Μελά, *Παύλος Μελάς*, Αθήνα – Ιωάννινα 1992, Εκδόσεις Δωδώνη, σ.σ. 378-379.

[6] Όπου παραπάνω, σ. 390.

Το ΕΑΜ ως Νομιμοποιητικός Μύθος

Βασίλης Γεωργάκης

Η 27^η Σεπτεμβρίου είναι μία ημερομηνία με έντονο συμβολισμό: είναι η επέτειος της ίδρυσης του Εθνικού Απελευθερωτικού

Μετώπου. Η ίδια η ιστορία της Αντίστασης και του ρόλου που το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ έπαιξε σε αυτήν είναι περίπου γνωστά στους περισσότερους. Αυτό που παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον σήμερα είναι ο τρόπος με τον οποίο η Αριστερά (πλην ΚΚΕ) αντιμετωπίζει αυτό το κεφάλαιο της ιστορίας – **ποια είναι η σημερινή αφήγηση της Αριστεράς;**

Με μία ματιά στο διαδίκτυο, μπορεί κάποιος να αλιεύσει σχετικά εύκολα και γρήγορα δεκάδες ίσως και εκατοντάδες άρθρα για τη συγκεκριμένη εποχή και να διακρίνει κάποια κοινά στοιχεία, ένα μοτίβο που διαπερνάει τη σημερινή εικόνα την οποία έχει η Αριστερά για αυτούς που θεωρεί πολιτικούς της προγόνους. Πριν φτάσουμε στο σήμερα θα είχε ενδιαφέρον να κάνουμε μία αναδρομή.

Η επίσημη ιστοριογραφία ακολούθησε, όπως συμβαίνει συνήθως, την εικόνα που θέλησε να καλλιεργήσει το ίδιο το Κράτος για την κρίσιμη δεκαετία του '40. Μέχρι και το 1974 μελέτες και πονήματα, όπως το αφάνταστα δυσάρεστο *Επανάστασις και Ήττα* του Δημητρίου Κουσούλα, υπήρξαν πολύ κοντά στο κρατικό αφήγημα και αναντίρρητα έβρισκαν εύκολα τη θέση τους στο ακαδημαϊκό περιβάλλον. Η κατάρρευση της Χούντας και η Μεταπολίτευση έδωσαν χώρο σε πιο νηφάλιες φωνές και κυρίως σε πιο έντιμες. Η Μεταπολίτευση σήμανε όμως και την αντικατάσταση της κρατικής αφήγησης γύρω από δύσκολα ζητήματα, όπως αυτό της Αντίστασης και του Εμφυλίου Πολέμου. Ποιο είναι όμως το νέο κρατικό αφήγημα;

Οι ρίζες της νέας κρατικής αφήγησης μπορούν να εντοπιστούν στη ρητορεία πολιτικών του λεγόμενου Κέντρου, το σχήμα της Εθνικής Συμφιλίωσης εμφανίζεται έστω και αδρά στον πολιτικό λόγο του, αναβαπτισμένου από τον Ανένδοτο, Γεωργίου Παπανδρέου. Με πολύ πιο συγκεκριμένο τρόπο όμως θα εμφανιστεί στον λόγο του Ανδρέα Παπανδρέου, στα χρόνια της Δικτατορίας ακόμα.

Στο βιβλίου του, *Η Δημοκρατία στο Απόσπασμα*, η Αντίσταση και συγκεκριμένα το ΕΑΜ, εμφανίζεται ως κοινωνικός σχηματισμός ο οποίος δημιουργήθηκε μεν από το ΚΚΕ, ξέφυγε από τον έλεγχο και

την επιρροή του δε. Η σύγκρουση του Δεκέμβρη του 1944, η Τρομοκρατία και ο Εμφύλιος, αποδίδονται πρώτον στη Δεξιά και δεύτερον στα Ιακωβίνικα στοιχεία του Κομμουνιστικού Κόμματος. Επιχειρείται ήδη μία προσπάθεια αποσύνδεσης του ΚΚΕ από το δημιούργημά του, το ΕΑΜ, ενώ εμφανίζεται και το αγαπημένο μανιχαϊστικό δίπολο του Ανδρέα, Δεξιά-Αντιδεξιά. Ο ταξικός χαρακτήρας των διεκδικήσεων της περιόδου και οι έντονες κοινωνικές ζυμώσεις που αναπτύχθηκαν στην «Ελεύθερη Ελλάδα» αποσιωπούνται εντέχνως.

Η κυβερνητική αλλαγή του 1981 συνετέλεσε στη βαθμιαία αναδιαμόρφωση της κρατικής αφήγησης. Η συμπόρευση παλαιών στελεχών της Αντίστασης με το ΠΑΣΟΚ και η στάση του Φλωράκη, που αναζητούσε την αναγνώριση του αστικού πολιτικού χώρου όπως-όπως, βοήθησαν στο να καθιερωθεί το σχήμα «Εθνική Αντίσταση – Εθνική Συμφιλίωση». Το σχήμα αυτό αποδεικνύεται και σήμερα αρκετά ανθεκτικό. Αυτό δεν σημαίνει πως θα κρατήσει αιώνια -οι αναθεωρητές τύπου Καλύβα βρίσκουν ευήκοα ώτα και ήδη λαμβάνουν δυσανάλογης, σε σχέση με την ποιότητα της εργασίας τους, δημοσιότητας.

Η σημερινή Αριστερά, καλλιέργησε σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις της σε συνάρτηση με το αφήγημα του ΠΑΣΟΚ. Βασικό γνώρισμα της αφήγησης της εποχής, τα χαρακτηριστικά της οποίας αποκρυσταλλώθηκαν μετά τις κατακλυσμιαίες εξελίξεις της δεκαετίας του '90, ήταν η προσπάθεια της από-ΚΚΕδοποίησης (αν στέκει ο όρος) του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Το έργο σταθμός αυτής της προσπάθειας, είναι ο *Αρχηγός των Ατάκτων*.

Εν συντομία, στο συγκεκριμένο έργο ο Άρης Βελουχιώτης, ο Καπετάνιος του ΕΛΑΣ, εμφανίζεται ως γνήσιος λαϊκός ηγέτης, ενσάρκωση των οραμάτων του ελληνικού λαού, ο οποίος σε κάθε του βήμα εμποδίζεται από στριφνά κομματικά στελέχη, όπως ο Τάσος Λευτεριάς ή ο Γιώργης Σιάντος. Η σχέση του Άρη με το Κόμμα προβάλλεται διακριτικά και αναγνωρίζεται, όμως όχι και η σχέση του Κόμματος με το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ. Και οι δύο σχηματισμοί ξεπέρασαν το Κόμμα, το οποίο προσπαθεί μάταια να επιβεβαιώσει την εξουσία του. Ο γοητευτικός τρόπος με τον

οποίο ο Χαριτόπουλος σκιαγραφεί την προσωπικότητα του Βελουχιώτη καμουφλάρει αυτή τη χονδροειδή διαστρέβλωση των συσχετισμών εξουσίας εντός της Αντίστασης.

Ποια είναι τελικά η Λαοκρατία, για την οποία μάχεται ο Άρης; Αν το ΚΚΕ δεν έχει πραγματικό έλεγχο πάνω στα δημιουργήματά του, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, πώς υιοθετούνται βασικές στρατηγικές επιλογές του Κόμματος, όπως η τριμερής διοίκηση με την ύπαρξη πολιτικών επιτροπών, η πατριωτική ρητορική, η απεγνωσμένη προσπάθεια αναγνώρισης από τον αστικό πολιτικό χώρο;

Σήμερα, ελάχιστοι είναι αυτοί που αμφισβητούν την κυριαρχία του ΚΚΕ στο ΕΑΜ -η παραχώρηση δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες πήγε χέρι-χέρι με τις εκτελέσεις Αρχαιομαρξιστών και λοιπών εχθρών του Κόμματος. Η δεκαετία του '90 όμως και τα γεγονότα της, έκαναν δημοφιλή μία θεώρηση που θα υποβάθμιζε τον ρόλο του ΚΚΕ.

Η διάλυση του Συνασπισμού, η επικράτηση των Σταλινικών εντός του Κόμματος με την εκλογή της Αλέκας Παπαρήγα και η πρωτοφανής περιχαράκωση του Περισσού είναι τα γεγονότα υπό το πρίσμα των οποίων η εκτός ΚΚΕ Αριστερά γοητεύτηκε από μία, Πασοκικής ουσιαστικά έμπνευσης, αφήγηση για τα γεγονότα της Αντίστασης.

Η γοητεία του ΕΑΜ αυξήθηκε κατακόρυφα στα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης -για να περάσουμε στο σήμερα. Τα μετωπικά σχήματα ανέκαθεν ασκούσαν έντονη γοητεία στην Αριστερά -πόσο μάλλον όταν υπήρχε ένα ένδοξο προηγούμενο! Οι εκλογικές αυταπάτες όμως διαλύθηκαν το 2015 και αυτό που ακολούθησε ήταν μία τρομακτική αναδίπλωση. Όσον αφορά όμως τον τρόπο με τον οποίο η Αριστερά άρχισε να βλέπει το παρελθόν, φτάσαμε σε επίπεδα αναχωρητισμού από την πραγματικότητα. Η λέξη αναχωρητισμός είναι ίσως υπερβολική, αλλά αρκετά ακριβής εν προκειμένω.

Αρχικά, ο ρόλος του ΚΚΕ στη συγκρότηση αλλά κυρίως στην καθοδήγηση του ΕΑΜ αναγνωρίστηκε. Η τρομακτική επίθεση του

συστήματος στην κοινωνία βοήθησε στο να αναδειχθεί εκ νέου η ταξική και κοινωνική διάσταση της Αντίστασης -πέραν της «Εθνικοαπελευθερωτικής». Αυτό δημιουργεί όμως αρκετές προβληματικές. Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί το ΚΚΕ είναι περίπου ο ίδιος με αυτόν με τον οποίο λειτουργούσε και τότε. Πώς είναι δυνατόν να αποθεώνεται ένα Πολιτικό Γραφείο, που τότε δεν διέγραφε απλώς διαφωνούντες αλλά μπορούσε και να τους εκτελεί ως πράκτορες του «ταξικού εχθρού»;

Και αν η αμφίθυμη σχέση της Αριστεράς με τα Μπολσεβικικού τύπου κόμματα είναι γνωστή, ανεξήγητη μένει η απουσία οποιασδήποτε κριτικής σε ζητήματα όπως αυτό της ΟΠΛΑ ή της πατριωτικής ρητορείας του ΕΑΜ, η οποία προκάλεσε αρκετές περιπλοκές και προβλήματα ενώ συν της άλλης, τους έφερε σε ευθεία αντιπαράθεση με γνήσιους Διεθνιστές.

Η λατρεία αυτή προς καθετί σχετικό με την Αντίσταση συμπληρώνεται με μια σειρά άρθρων, στα οποία εμφανίζεται ένας φοβερός φετιχισμός γύρω από τους αριθμούς της Αντίστασης: ο ΕΛΑΣ φτάνει να αριθμεί έως και 150.000 μαχητές, η ΕΠΟΝ 650.000 μέλη (!!!) -ένας στους δέκα περίπου κατοίκους της εξαντλημένης, από την Κατοχή, Ελλάδας- ενώ γεγονότα διαστρεβλώνονται με εξόφθαλμο τρόπο. Ενδεικτικά, η αριστερή αρθρογραφία εμφανίζει τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του 1944 ως τρομακτικές γερμανικές αποτυχίες ενώ σήμερα γνωρίζουμε πως ακριβώς εκείνες οι επιχειρήσεις έφεραν τον ΕΛΑΣ στα όρια της αποσύνθεσης και δημιούργησαν ρήγμα στις σχέσεις του με τους πληθυσμούς της ορεινής Ελλάδας -πληθυσμοί οι οποίοι έφταναν σιγά-σιγά στα όρια της αντοχής τους.

Η υπερβολή αυτή δεν είναι άσχετη με τα τεκταινόμενα στον χώρο της Αριστεράς. Η ταπείνωση που δέχτηκε ο συγκεκριμένος πολιτικός χώρος με την άνοδο και τη μεταστροφή του ΣΥΡΙΖΑ σε νεοφιλελεύθερο κόμμα, αντί να πυροδοτήσει μία γενναία συζήτηση για τη σχέση και τους στόχους της Αριστεράς όσον αφορά το Κράτος και την Εξουσία, οδήγησε σε παράκρουση και μία αναδίπλωση στην αναπόληση ενός ιδεατού παρελθόντος, η οποία ίσως να μην έχει προηγούμενο στη σύγχρονη ιστορία των

κινημάτων στην Ελλάδα.

Το σημερινό αδύνατο της κατάληψης της εξουσίας μέσα από μία επαναστατική διαδικασία Λενινιστικού τύπου, αντιπαραβάλλεται ευθέως με το παρελθόν της Αντίστασης -η οποία θεωρητικά έφτασε πολύ κοντά στην πραγμάτωση μίας τέτοιας διαδικασίας- και οδηγεί σε απογοητεύσεις. Τέτοιες στάσεις, απέναντι στην πραγματικότητα, συμβάλλουν ίσως σημαντικά στη **διατήρηση της ιδιώτευσης**, στάση που τηρεί μεγάλο κομμάτι των κοινωνικών αγωνιστών, οι οποίοι βάσισαν υπερβολικές από τις ελπίδες τους στην εκλογική νίκη του ΣΥΡΙΖΑ. Δεν είναι όμως άσχετη με τον τρόπο με τον οποίο βλέπει η Αριστερά τον κόσμο. Οι ηγέτες, οι ήρωες, οι αγωνιστές που θα τραβήξουν το κάρο της Επανάστασης υπάρχουν σίγουρα ή θα υπάρξουν και θα πρέπει να υπάρξουν -αλλά η εικόνα τους θα είναι πιο κοντά στους γενειοφόρους με τα σταυρωτά φυσεκλίκια, παρά στον άνθρωπο με τον οποίο περιμένετε μαζί το λεωφορείο στη στάση.

Έχουμε φτάσει λοιπόν σε ένα σημείο όπου η Αριστερά, βρισκόμενη σε μία απίστευτη αμηχανία μετά τα γεγονότα του 2015 τα οποία και εξέλαβε ως προδοσία του ΣΥΡΙΖΑ, αντλεί την πολιτική της νομιμοποίηση από το απώτατο παρελθόν της, υιοθετώντας άκριτα κάθε πτυχή των αγώνων της περιόδου της δεκαετίας του '40 - εσχάτως και κάπως πιο δειλά, στην Αντίσταση και τον ΕΛΑΣ προστίθεται ο Εμφύλιος Πόλεμος και ο Δημοκρατικός Στρατός.

Το καλεντάρι είναι σημαδεμένο με σωρεία ημερομηνιών, η ίδρυση του ΕΑΜ στις 27 Σεπτεμβρίου, η «Απελευθέρωση» της Αθήνας στις 12 Οκτωβρίου και ένα σωρό ακόμα, ημέρες κατά τις οποίες η σχετική αρθρογραφία και εκδηλώσεις ξεπερνούν το καθ' όλα θεμιτό πλαίσιο της μνήμης και της άντλησης διδαγμάτων και μετατρέπονται σε εργαλεία που δικαιολογούν τη δράση και την ύπαρξη της Αριστεράς στο σήμερα. Στην αμηχανία αυτή πρέπει να προσθέσουμε και την αδυναμία των παραδοσιακών αφηγήσεων να εξηγήσουν τη θεαματική άνοδο της Χρυσής Αυγής σε εργατικές συνοικίες, όπως αυτές του Πειραιά και της Νίκαιας. Είναι πράγματι πολύ όμορφη η εικόνα της Πηγάδας του Μελιγαλά, στο

σήμερα όμως δεν έχει να προσφέρει και πολλά παραπάνω από έναν συμβολισμό.

Το όλο κείμενο δεν έχει κανέναν σκοπό να μηδενίσει τη συνεισφορά του ΕΑΜ στην Αντίσταση και στη σημασία που αυτό κατέχει στους κοινωνικούς αγώνες που έλαβαν χώρα στο ελληνικό κράτος. Το αντίθετο μάλλον. Η Αντίσταση της περιόδου 1941-44, ένα τόσο σημαντικό επεισόδιο στους αγώνες της κοινωνίας -ίσως το σημαντικότερο, πρέπει να αντιμετωπίζεται με σεβασμό και κυρίως με ειλικρίνεια και εντιμότητα. Οι μύθοι και ο φετιχισμός των αριθμών είναι ίδια άλλων πολιτικών χώρων, υποτίθεται όχι της Αριστεράς. Τα διδάγματα είναι χρήσιμα και αναγκαία -οι μυθικές αφηγήσεις όχι. Με την ίδια εντιμότητα θα πρέπει να αντιμετωπιστούν και αντιμετωπίζονται ήδη από την κοινωνία, αναθεωρητικές απόψεις τύπου Καλύβα, οι οποίες στην πραγματικότητα απλώς ξαναφέρνουν στην επικαιρότητα τη ρητορεία του Μετεμφυλιακού κράτους. Αυτό όμως το ζήτημα αποτελεί άλλη συζήτηση.